

म. ग्रं. सं. ठाणे

वर्ष *१९७५*
सं. नं. *११६*

वर्षीस लिहिले.

प्रमाण" कृत

श्री. नाना फडणवीस यांचे

कविताबद्ध चरित्र.

अथवा

फडणवीस काव्य.

REFBK-0003729

REFBK-0003729

मंडळी

श्री.

१. ११ त ६ आणे.

स.क. ५

श्री. नाना फडणवीस.

जन्म,

शके १६६३.

मृत्यु,

शके १७२१.

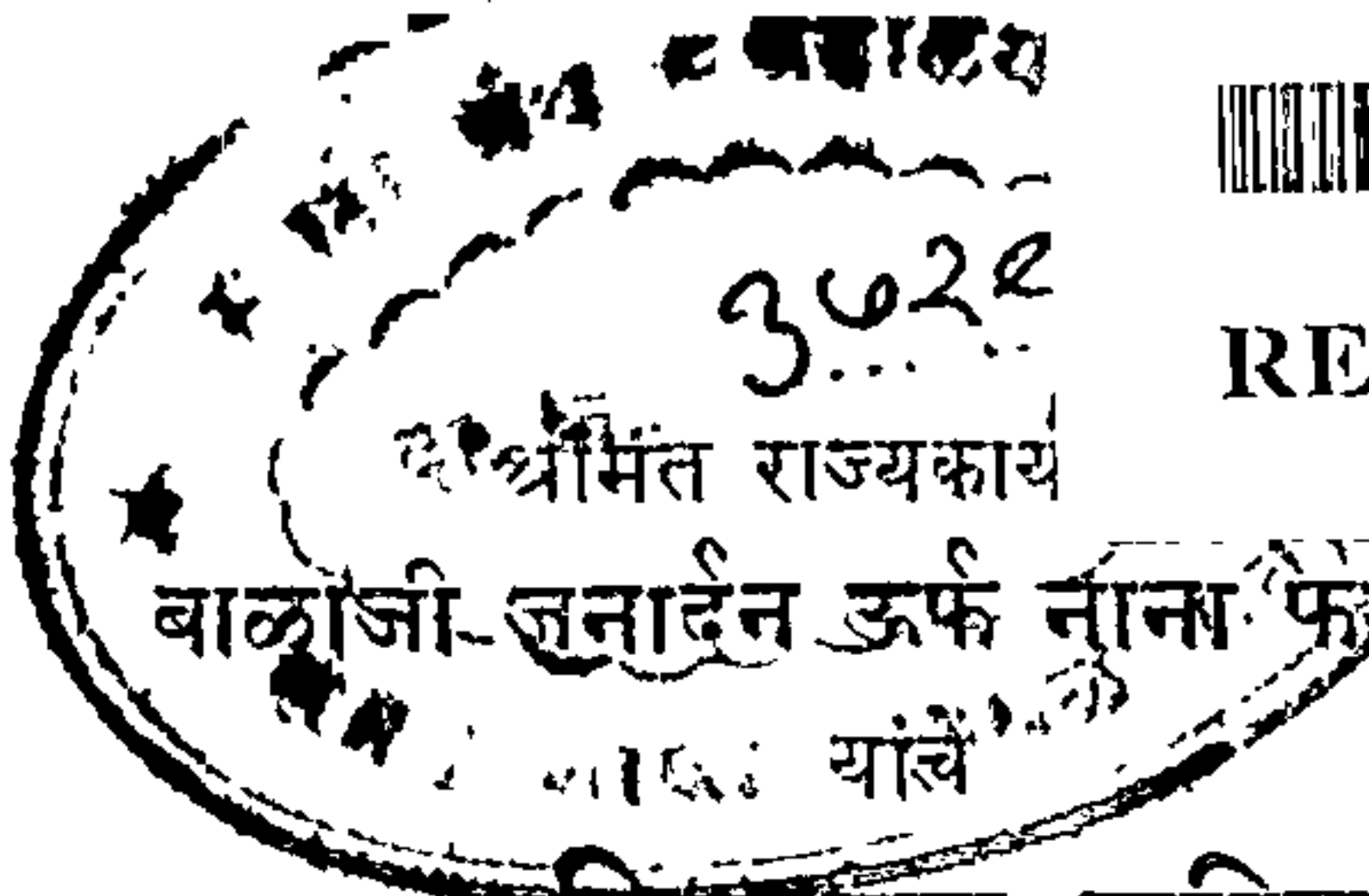
“ खूप शक्तिने राज्य राखिलें यशवंत
फडणिस नाना ”

रा. रा. गंगाधर गणेश जोशी, मु० तेलहारा,
यांनीं सदरुर् काव्याच्या बक्षिसाची रक्कम
देणगीदाखल संस्थेला दिल्याबद्दल
संस्था अत्यंत आभारी आहे.

REFBK-0003729

REFBK-0003729

महाराष्ट्र शासन

शा. शं. क्र. ३७२९

शा. शं. क्र. ३७२९

कविताबद्ध चरित्र

अथवा

* फडणीस काव्य *

कृष्णाजी पांडुरंग लिमये,

संस्कृत शिक्षक—न्यू इंग्लिश स्कूल—पुणे,

यांनी रचिले ते

गणेश नारायण जोशी

यांनी सर्व हकांसह घेऊन

आपल्या विजय छापखान्यांत छापिले.

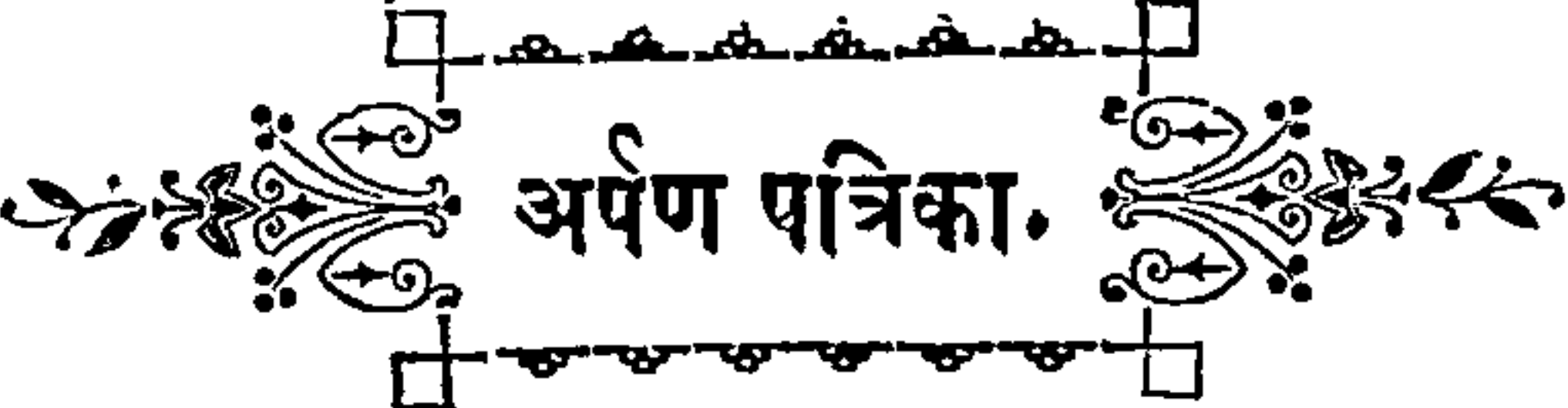
शा. शं. क्र.]

किंमत ६ आणे.

[१९२६.

५५
५६

हैं पुस्तक १८६७ च्या २५ व्या आंकटाप्रमाणे
रजिस्टर करून सर्व हक्क प्रकाशकानें
आपले स्वाधीन ठेविले आहेत.

अर्पण पत्रिका.

लोकमान्य श्रीमंत

डॉ. मोरेश्वर गोपाळ ऊर्फ नानासाहेब देशमुख,

बी. ए., बी. एस्. सी., एम्. डी.;

फडणीस स्मारक कमिटीचे अध्यक्ष

यांस :-

वसे तदंगीं निज-राष्ट्र-भक्ती ।

स्वधर्म-निष्ठा, नय, ज्ञान-शक्ती ।

औदार्य; तैसी ' फडणीस संस्था ।

येवो पुढें' ही बहु थोर आस्था ॥

ऐसे सद्गुण लक्षुनि काव्यार्पण हें करीत भक्तीनें ।

राहो कीं संस्थेच्या प्रेमाची खूण ही सुयुक्तीनें ॥

प्रस्तावना.

वेळ्यास येथें आज सात वर्षे महाराष्ट्र मुत्सद्दी श्री० नाना फडणीस यांचा राष्ट्रीय महोत्सव होत असतो, हें निदान महाराष्ट्रीयं तरा आतां सांगण्याची अवश्यकता राहिली नाहीं. तसेंच श्रीमंत नाना फडणीस, श्रीछत्रपति शिवाजी महाराज वगैरे थोर राष्ट्रीय विभूतींच्या सार्वजनिक उत्सवांची किंवा श्री समर्थ रामदास, श्री तुकाराम वगैरे सत्पुरुषांच्या पुण्यतिथींची आपल्या राष्ट्रीय प्रगतीकरितां किती अवश्यकता आहे हेंही सांगण्याची किंवा तत्संबंधीं उहापोह करण्याची सांप्रत जरूरीच उरली नाहीं; कारण या गोष्टी आतां बहुतेक रूढ झाल्यासारख्या आहेत. पूर्वतिहासाचें स्मरण देणारें प्रत्येक राष्ट्रीय कृत्य अधोगतीस गेलेल्यो राष्ट्राला पुनरपि उच्च स्थितीप्रत नेण्याला प्राधान्येकरून साधनीभूत होत असतें, हें निर्विवाद आहे. याच सिद्धांताला अनुसरून वेळ्यास येथें सन १९०० सालापासून फडणीस उत्सव सुरू करण्यांत आला.

उत्सवाबरोबरच ज्या विभूतीचा उत्सव करावयाचा त्याच्या संबंधाने निरनिराळ्या प्रकारचीं पुस्तकेही प्रकाशित करण्याची कल्पना सन १९०३ सालीं निघाली व तेव्हांपासून उत्सवानिमित्त प्रतिवर्षीं एक पुस्तक वक्षिसार्थ नेमून ते संस्थेमार्फत छापून प्रसिद्ध करण्याचा उपक्रम सुरू झाला. सन १९०३ सालीं ऐतिहासिक पुरुषांचे उत्सव कां करावेत? हा छोटासा निबंध वक्षिसार्थ नेमला गेला असून, नाशिकचे रा. विनायक दामोदर सांवरकर बी. ए. यांचा निबंध सर्वांत उत्तम ठरून त्यांस संस्थेमार्फत वक्षिस मिळाले.

स. १९०४ सालाकरितां मराठ्यांच्या इतिहासांत नानांचे महत्व हे पुस्तक नेमिले गेले होते. आलेल्या निबंधांत पुण्याचे रा. रा. कृष्णाजी महादेव संत यांचा निबंध पसंत ठरून त्यांस संस्थेकडून ठराविक पारितोषिक मिळाले.

१९०५ सालीं नाना फडणविसांचे कविताबद्ध चरित्र हा विषय वक्षिसाकरितां नेमिला गेला. व त्याप्रमाणे बावीस कवींकडून एकंदर (३२) चरित्रे

परीक्षाकरितां ह्मणून आलीं होतीं. आलेल्या सर्व चरित्रांचें चांगलें परीक्षण होऊन, परीक्षक कमिटीनें पुणें न्यू स्कुलांतील संस्कृतशिक्षक रा. रा. कृष्णाजी पांडुरंग लिमये—जे 'राधारमण' या नांवानें कविमंडळांत प्रसिद्ध आहेत—यांचेंच काव्य सर्वांनुमतें पसंत केलें व त्याप्रमाणें संस्थेकडून त्यांस वक्षिसही मिळालें. आलेल्या बावीस काव्यांमध्ये रा. लिमये ऊर्फ 'राधारमण' यांचेंच काव्य पसंत कां झालें, त्यांत इतरांपेक्षां विशेष असें काव्य आहे वगैरे साहजिक उद्भूत होणाऱ्या प्रश्नांचें उत्तर या ठिकाणीं देत बसण्यापेक्षां वाचकांसच तें एक वार अवश्य वाचण्याची नम्र विनंति करणेंच प्रस्तुत श्रेयस्कर व इष्ट आहे. किंबहुना—'राधारमण' हें नांवच वरील सारख्या पोकळ शंकांचें निरसन करण्यास पुरें आहे. काव्याची भाषा प्रौढ व अलंकारिक असून, काव्याचें ऐतिहासिकदृष्ट्या विवेचन किंवा मांडणी फारच नांवाजण्यासारखी आहे, यांत तिळप्राय शंका नाहीं. तसेंच उपमा देण्याचीही हातोटी मजेदार असून अनुकरणीय आहे. सारांश, एकवार तरी सदरहू काव्य

प्रत्येक महाराष्ट्रीयानें अवश्य वाचावें अशी त्यांस माझा आग्रहपूर्वक विनंति आहे.

असो, या फडणीस काव्याच्या वक्षिसाची रक्कम तेल्हारा येथील श्रीमंत गृहस्थ रा. रा. गंगाधर गणेश जोशी यांनी दिली असल्यामुळे संस्था त्यांची आभारी आहे. रा. जोशी यांनी या पुढेही प्रत्येक वर्षी संस्थे-सार्फत नेमल्या जाणाऱ्या पुस्तकांची वक्षिसाची रक्कम आनंदानें देण्याचें अभिवचन दिलें आहे, ही गोष्ट जशी त्यांस भूषणावह व अभिनंदनीय आहे तशीच ती संस्थे-लाही अत्यंत उत्तेजनपर अशी आहे.

तसेंच विजय छापखान्याचे मालक रा. रा. गणेश नारायण जोशी यांनी फडणीस पुस्तक मालेचीं पुस्तके छापून प्रसिद्ध करण्याचें आपले शिरावर घेऊन अनेक प्रकारची झीज व अडचणी सोसूनही आजपर्यंत तीन पुस्तके चांगल्याप्रकारें छापून बाहेर काढिलीं याबद्दल त्यांचे पुन्हा पुन्हा कितीही आभार मानले तरी थोडेच होणार आहेत. त्यांनीं संस्थेवरील आपलें प्रेम असेंच कायम ठेवून आपला उदार आश्रय अप्रतिहत चालू देवावा, एवढीच त्यांस संस्थेसार्फत नम्र विनंति

आहे. व तसें करण्यास ईश्वर त्यांस सामर्थ्य देवो अशी त्याच्यापाशींहि अतिशय भक्तिपूर्वक प्रार्थना आहे.

विजय छापखान्याच्या मदतीच्या अभावीं, संस्थेच्या चालकांना आपले विचार जागच्या जागीं दावून ठेवावे लागले असते, इतकेंच लिहिलें असतां त्याच्या मदतीची वाचकांना पूर्ण कल्पना येईल.

संस्थेचें चवथें पुस्तक नाना फडणविसांचें ऐतिहासिक गद्य नाटक याचें हल्लीं वाचन परीक्षक कमिटीकडून सुरू आहे; पसंत झालेलें नाटक छापून प्रसिद्ध करण्यांत येईल.

येत्या(१९०७)सालाकरितां नानांच्या ऐतिहासिक दंतकथा हें पुस्तक वक्षिसाकरितां संस्थेनें नेमिलें आहे.

शेवटीं ज्या दयाघन प्रभूच्या कृपाप्रसादानें संस्थेचें काम सुरळीत व निर्विघ्नपणें चाललें आहे त्याची अत्यंत लीनतेनें करुणा भाकून ही प्रस्तावना पुरी करितों.

मुंबई,
आंग्र्याची वाडी,
फडणीस हॉल.
ता.२८जून १९०६.

आपला,
केशव बालकृष्ण जोशी,
सेक्रेटरी-फडणीस स्मारक कमिटी.

07/02/21
2021

फडणीस काव्य.

सर्ग १ ला.

पूर्वजवर्णन.

गजाननाच्या पदपंकजातें

याचितने सिद्धिस कार्य जातें ।

नमूनि, नानाफडणीसलीला

समर्पितों मी रसिकावलीला ॥ १ ॥

एकीकडे पश्चिम सागरानें

एकीकडे सह्यमहीधरानें ।

मर्यादित क्षेत्र विशाल आहे

लोकांत जें कोंकण नाम वाहे ॥ २ ॥

सोडोनियां सायक तीक्ष्ण रागें
 समुद्र-सीमा हटवोनि मार्गें ।
 क्षत्रान्वयारण्यद्वानलानें
 निर्मायलें जें भृगुनंदनानें ॥ ३ ॥

स्वीकारुनी नित्य महाश्रमांना
 समर्पुनी सार पदार्थ नाना ।
 यत्क्षेत्रवासी जन जन्मभूस
 जोपासिती मल्ल जसे तनूस ॥ ४ ॥

परी शिला-संघ-जडांतरा जी
 कधीं स्वबाळांवरि हो न राजी ।
 षोटापुरें अन्न तयां न देई
 सापत्नमाता ह्यणवूनि घेई ॥ ५ ॥

कापोनि पूर्वीं रिपुकंठनाळ
 निर्मूनियां रक्तनद्या विशाळ ।

जेथील शस्त्रें श्रम फार होतां
चित्रीं विसावा जणु घेति आतां ॥ ६ ॥

संहारुनी आयुध-काष्ठ-भारा
सिंचोनि दारिद्र्यमयांबुधारा ।

आंगलप्रभूचा नय कृष्णरूप
जेथील शौर्याग्नि गिळी सुरूप ॥ ७ ॥

सह्याद्रिपासोनि समुद्र दूर
नेई किती तो भृगुपुत्र शूर ।

हें मोजण्याच्या जलशंखलाच
जेथें नद्या वाहति रम्य साच ॥ ८ ॥

स्वीकारुनी अद्रिशिरीं निवास
जेथें वनश्री करिते विलास ।

वारे जिथें वाहुनि थंडगार
आत्मा जनांचा करितात गार ॥ ९ ॥

सदा विवादाकुल दायभेदा

न पावती जेथिल बंधु खेदा !

“आरंभ शूराः खलु” हा तयांस

गोष्टींत या दोष शिवे न खास ॥ १० ॥

शौर्यश्रुतीचे जणु कंठहार

न पावले यद्दट युद्धि हार ।

भू-भूषणीं-भूत सुरालयातें

गेले कृतांता जणु जिंकण्यातें ॥ ११ ॥

विद्या, कला, साहस, देशसेवा,

या सद्गुणांचा बहुमूल्य ठेवा ।

जेथे जनांच्या वसतो सुखानें

हृत्संपुटीं मुद्रित मत्सरानें ॥ १२ ॥

बृहस्पतीच्या सम बुद्धिमत्ता

ही घेउनी केवळ मालमत्ता ।

देशावरी जेथिल लोक जाती
देशोन्नतीचें ऋण फेडिताती ॥ १३ ॥

क्षेत्रांत त्या सुंदर भार्गवाचे
तीरावरी पश्चिम सागराचे ।

“वेळ्हास” नामें श्रुत जी जगास
लाघे अशा अल्प पुरीस वास ॥ १४ ।

राहे अधिष्ठा नि जुनाट कोट
वाजू तिची उत्तर “वाणकोट” ।

रक्षावया तन्नगरी-निधीतें
वाटे उभा कालभुजंग धीतें ॥ १५ ॥

“सावित्रिच्या” स्वादुरसा मुखास
समुद्र चुंबी शुभ त्या स्थळास ।

पाहे पुरी एक तटीं स्थिता ही
तो लाभ पारस्थ “हेश्वरा” ही ॥ १६ ॥

सावित्रिच्या सुंदर संगमाची
 विशेष शोभा चढवूं असाची ।
 केला जणू या पण दो स्थळांनीं
 तदर्थ चाले श्रम दो दिशांनीं ॥ १७ ॥

कालें स्वयंभूत जगनिवास
 सेवी सदा सांब सुखें निवास ।
 “हरेश्वर” स्थान ह्यणूनि साजे
 तन्नाम सत्तीर्थगणीं विराजे ॥ १८ ॥

स्पर्धावर्शें कीं इतिहासपूर्व
 “वेळ्हास” हें तीर्थ घडे अपूर्व ।
 विस्तारुनी विश्रुत “भानु”वंश
 बृहस्पतीचा जणु शुद्ध अंश ॥ १९ ॥

त्या शुद्धवंशीं सुगृहीतनामा
 आला “महादेव” नृसिंह जन्मा ।

गृहस्थधर्मी रत जो सदार
कुलक्रमाचार करी उदार ॥ २० ॥

दैवें तया पुत्रचतुष्टयाची
मिळे जणू जोड महासुखाची ।
प्रत्यक्ष वाटे पुरुषार्थ माते
आले स्वयें चालुनि तद्गृहार्ते ॥ २१ ॥

. जेष्ठस “नारायण” नाम साजे
“हरी” दुजाचें अभिधान गाजे ।
तो “रामचंद्रा”भिध जो तृतीय
कनिष्ठ नामें “बळवंत” होय ॥ २२ ॥

विद्यापट्ट यौवनपुष्टगात्र
प्रपंच-भार-ग्रहणास पात्र ।
स्वपुत्र होतां सगळे पित्यानें
स्वर्लोकमार्गा वरिलें सुखानें ॥ २३ ॥

गुहें विभक्तस्थिति अग्रजास
रुचे त्यजी तो निज सोदरांस ।
एकत्र-वासोद्भव-सौख्य-लीला
सेवी सदा त्या अनुजत्रयीला ॥ २४ ॥

जातां असे वासर ये सुयोग
भानू-भटां जो जडवी सुयोग ।
भानूस ज्यानें फडणीस केलें
भटां तसें मंत्रिपदासि नेलें ॥ २५ ॥

म्लेंच्छप्रभूचा कळतां कुहेतू
“वाळाजि” नामें भटवंशकेतू ।
श्रीवर्धनाहूनि करी प्रयाण
त्रिवर्ग भामुंप्रति ये सुजाण ॥ २६ ॥
स्याची मुखश्री सगळी गळाली
चिंता-चिंताशीत गमे जळाली ।

गुप्तस्थळीं तौ अनुजत्रयांस
बोले प्रसंगोचित भाषणास ॥ २७ ॥

“कोपा चढोनी हन्वशी नृपाळ
मत्प्राणहानीस्तत्र सर्वकाल ।
अनन्यचित्तें यमसा टपे हा
ह्यणूनि म्यां सोडियलें स्वगेहा ॥ २८ ॥

जिवंतची लोढुनि सागरांत
मद्धंधुला हा हन्वशी कृतांत ।
मारी महा निर्दय ठार, ऐसैं
ऐकूनि मद्धैर्य गळे न कैसें ? ॥ २९ ॥

मातें जरी म्लेंच्छ धरील नीच
होईल माझी गति सत्य तीच ।
येतां मनीं हा नुसता विचार
उढे शरीरीं मम रोमभार ॥ ३० ॥

भानू-भटांचा भुवनप्रसिद्ध
 संबंध आहे जणु सृष्टिसिद्ध ।
 त्याचे दुवे घट्ट करावयास
 घा संकटीं आश्रय या जनास ॥ ३१ ॥
 सांभाळ कीजे शरणांगताचा
 किता सदा हा तुमच्या कुळाचा ।
 त्याची प्रचींती बघण्यास आजी
 आलों, असा दाखविण्यास राजी ॥ ३२ ॥
 या संकटांतूनि पडूनि पार
 कसे वसे होउनि सह्यपार ।
 हे पाय देशा शुभ लागतांच
 आरंभ माझ्या उदयास साच ॥ ३३ ॥
 साहाय्यदानें तुमच्या सुसाध्य
 होईल हा अर्थ जरी असाध्य ।

नौकाबलें दुस्तर सागरास
उल्लांघितां काय पडे प्रयास ? ॥ ३४ ॥

“बोलें मनःसाक्ष वृथा न बोल
धी-विक्रमें विस्मित भूमिगोल ।
करीन, मी उच्चपदा चढेन
सदा प्रसादा तुमच्या स्मरेन ॥ ३५ ॥

देईल जी भाकर दैव मातें
मिलेल हो चौत तिचा तुह्यातें ।
ती अन्यथा गोड मला न लागे
संकल्प हा शुद्ध मनांत वागे” ॥ ३६ ॥

इत्यादिं तो बोलुनि धीर बोल
न जाहले जे लवमात्र फोल ।
राहे उगा, भानु महाभिमान
तत्काल देती अभयप्रदान ॥ ३७ ॥

भानुत्रयीची परिसूनि वाचा
 आत्मा सुखावे भटपुंगवाचा ।
 बाह्निश्वयाची जणु ती सुवाणी
 उच्चस्थितीचा वरण्यास पाणी ॥ ३८ ॥

भानू तिघे रक्षणदक्ष बंधू
 बालाजि तो अद्भुत-बुद्धि-सिंधू ।
 ते लागले सत्वर देशवाटे
 भाग्योन्नतीला वरण्यास वाटे ॥ ३९ ॥

सहाद्रिचा दुर्गम उंच घाट
 मध्ये विराजे जणु अंत्रपाट ।
 चहूनि ते तो "तिवरा" निघाले
 सापूर्व तारा नगरीस आले ॥ ४० ॥

विलास-लीला-सरसी-मराल
 शाहू तिथें राज्य करी नृपाल ।

वाची जणू तो भटभालदेशी
 “चढेल हा अद्भुत योग्यतेशी” ॥ ४१ ॥

कुशाग्रबुद्धी भृति दूरदृष्टी
 विलोकुनी विक्रम सत्त्वपुष्टी ।
 दे पेशवाई नृप त्यास राजी
 चाले पुढे वंशपरंपरा जी ॥ ४२ ॥

त्या लाभतां दुर्लभ पेशवाई
 भानूस तो दे फडणीसशाई ।
 येतां महात्मे उदया स्वदैव
 पूर्णोपकारा स्मरती सदैव ॥ ४३ ॥

एकत्र संबन्धित एक मूळ
 परस्परप्रीतिरसद्र मूळ ।
 हे वृक्ष भानू-भट-वंश-रूप
 विस्तारले होजनि एकरूप ॥ ४४ ॥

निश्चित हिंदूपदपादशाही
 छायेस त्यांच्या बहुकाल राही ।
 अद्यापिही गोड फळें त्यांचीं
 मुखें सदा तोषविती जनांचीं ॥ ४५ ॥
 मूर्खीच कीं जो फडणीस झाला
 'हरी' न भोगी चिर त्या पदाला ।
 होती पुरे जों नच चार मास
 तों मृत्यु गांठी सहसा त्यास ॥ ४६ ॥
 त्याचे पदीं ये 'बलवंत' भानू
 ज्या सत्वमेरू जग सर्व मानू ।
 जो प्राणमूल्यें मिरवी यशाचा
 सौदा तसा स्वामिहितार्जनाचा ॥ ४७ ॥
 त्याचा पुढें सोदर रामचंद्र
 वंशव्रताला जपला वितंद्र ।

एवं तिघे भानु समुन्नतीस
पावोनि गेले मग सहतीस ॥ ४८ ॥

न पुत्र झाला हरिपंत यातें
एकेक लाभे अनुजद्रयातें ।

“जनार्दना”ख्य प्रतिमा सुताची
कीर्तीच शोभे बळवंत याची ॥ ४९ ॥

येतां कुळाचा अधिकार हाता
तो मॅधळे-निर्मळ-वंश-जाता ।

वीरस्वसा जोडुनि धर्मजाया
लागे स्वसंसारपथ क्रमाया ॥ ५० ॥

स्पर्धा स्वरूपीं करिजे परींनीं
स्वनाथसेवाचरणीं सतींनीं ।

जिची सदा वल्गुवचीं पिकांहीं
ती “रुक्मिणी” नाम धरी विवाहीं ॥५१॥

असो नसो वा गुणयोग तीतें
 स्त्री धन्य ती पूज्य असे महीतें ।
 सन्मान्य कीं नायक या कृतीचा
 “आई” पदें भूषवि देह जीचा ॥ ५२ ॥

शरनिशा जेंवि शशांकसंगें
 कीं पुष्पवल्ली मधुसुप्रसंगें ।
 ती रुक्मिणी तेंवि विशेष साजे
 तारुण्य विस्तार यदा विराजे ॥ ५३ ॥

अपार शृंगार सुखामृताचा
 तिच्या समग्रावयवांत साचा ।
 ठेवाच तारुण्य-सुयोग ठेवी
 यथेच्छ त्या तत्पति धन्य सेवी ॥ ५४ ॥

पति प्रिया हीं नवयौवनाचीं
 आरुवादितां गोड फळें तयांचीं ।

परस्परावेशित बाह्य अंगे
जशीं तशीं जाहलिं अंतरंगे ॥ ५५ ॥

हृद्युग्मसंघट्टनचूर्ण पार
करी गमे ऐहिक दुःखभार !
असे सुखानें करितां विलास
वाटे तयां स्वर्गचि भू-निवास ॥ ५६ ॥

ज्ञाले विलासश्रम या द्रयास
लाभो तयाचें फळ योग्य त्यास ।

दिनक्रमें हें विधिच्या मनांत
आळें क्रमानें पसरे जनांत ॥ ५७ ॥

विमल निजपतीचा वंश विस्तारण्यास
परम मधुर “ आई ” या पदा पावण्यास ।

प्रथम धरितसे ती रुक्मिणी गर्भ पोटीं
ह्मणुनि जणु तिचा तो हर्ष मावे न पोटीं ॥ ५८ ॥

सर्ग २ रा.

जन्म, बाल्य व तारुण्यवर्णन.

अपत्यबीजांकुरवृद्धिचे मळे
प्रसूतिपुष्पप्रदवल्लिचे कळे ।
सुखाऽसुखाचे समकाल सोहळे
दिनक्रमें लागति तीस डोंहळे ॥ १ ॥

उठे सदा दुःसह शूल मस्तकीं
क्षुधा तिची तो वसवी समस्त कीं ।
अळें बळें अल्पचि अन्न घे जरी
न वांतिनें तें उदरीं टिके तरी ॥ २ ॥

“ कृशोदरी ” या सुविशेषणास ती
चिरोपयुक्ता जणु दे रजा सती ।

क्रमें तिच्या कीं गुरुभाव कुक्षिला
कृशत्व आलें इतरांगयष्टिला ॥ ३ ॥

जिवांत ये जीव तिच्या खरोखरी
गळे तिचा जीव परी परोपरी ।

तिला सदाही प्रिय जीं विभूषणें
त्यजी तयां देउनि थोर दूषणें ॥ ४ ॥

विशेष पूर्वीं रमणीय जी निकी
प्रभा पडे ती वदनेंदुची फिकी ।

न चित्र हें भानुचि बाळ पातला
नभस्तलातुल्य तिच्या सुकुक्षिला ॥ ५ ॥

स्वबुद्धितेजें रिपुच्या मुखीं धुळी
भरील, तद्बुद्धि करील हा खुळी ।

स्वपुत्र, हें कीं सुचवावयासि ती
पिशापरी मृद्रस होय चाखिती ॥ ६ ॥

कधीं मनीषा कटुभक्षणीं धरी
 कधीं तसे गोड पदार्थ आदरी ।
 कधीं रुचे आम्ल कधीं दुजे रस
 धरी दुजेही अभिलाष राजस ॥ ७ ॥

अनेक या दोहदकालकामना
 शुभाननेच्या प्रिय फार ज्या मना ।
 समस्तही त्या पुरवी तिचा पती
 न कां तिला दोहद गोड वाटती ॥ ८ ॥

क्रमे वरी दोहद-दुःख-मुक्ति ती
 पुढील गर्भस्थिति होय भोगिती ।
 तदंगवल्ली निजपुष्टि पालवी
 क्रमे क्रमे रम्य पुन्हा विराजवी ॥ ९ ॥

निजोन्नतीचा बहु गर्व वाहिला
 पृथुदरे तो अजि सर्व हारिला ।

विलासिनीचें कुचयुग्म लाजलें
ह्यपूनि कीं कृष्णमुखत्व पावलें ॥ १० ॥

“सुपुत्र येवो उदरा तुझ्या गुणी”
भरुनी ओटी ललना असें कुणी ।

वदे तदा दाखवि कांप ती बरी
अपार आनंद मनीं धरी परी ॥ ११ ॥

दिनक्रमें सर्वहि गर्भदेवता
स्वकीय घेती परीपूर्ण रूपता ।

प्रसूतिचा संनिध काल पातला
तदंगिचा गौरव फार वाढला ॥ १२ ॥

उठे सदा टेकुनि हात मेदिनी
सुमंद चाले गजराजगामिनी ।

मुखावरी शांत गभीर पावन
प्रभा पडे विस्मय-बद्ध-लोचन ॥ १३ ॥

क्रमीतसे दुश्चर गर्भ मार्ग ती
 पुरे नऊ मास अहर्निशीं सती ।
 श्लथांगयष्टी बहु कष्ट पावली
 क्षणक्षणा विश्रम इच्छुं लागली ॥ १४ ॥

उदार सर्वश्रुत भानुच्या घरीं
 जगत्प्रभुप्रेषित ये कुणीतरी ।
 ह्यणूनि आनंद तिथें प्रवर्तला
 तदाऽदराचा बहु थाट चालला ॥ १५ ॥

अरिष्ट निर्वात सुशांत सुंदर
 तिथें सुशय्या विलसे मनोहर ।
 दुजें प्रसंगोचित वस्तुजात तें
 तदागमाची जणु वाट पाहते ॥ १६ ॥

अनेक दासी निजकार्यतत्परा
 प्रसूतिकार्यां पदु सूतिकावरा ।

तसा कुळाचा गुरु तो महामती
समस्त तत्स्वागतसिद्ध रावती ॥ १७ ॥

हुताशनांगांगधरामितीं शर्कीं
जया जनीं "दुर्मति" होय नाम कीं ।
क्रमे क्रमे कृष्ण चतुर्थिचा दिन
सुमाघमासीं प्रगटे सुपावन ॥ १८ ॥

विशेष शोभे शुभ शुक्रवार तो
शशांक जेव्हां उदयास पावतो ।
प्रसन्न चित्ते गजवक्त्रमूर्तिला
नमूनि भक्तीं उपवास सोडिला ॥ १९

निशा निजार्धा बहुतेक पावली
तुलास्थिती रात्रिपतीस लाधली ।
बृहस्पती कर्कनिवास आदरी
शनी तसा सिंहसमाश्रया वरी ॥ २० ॥

रवी कवी मंगळ सौम्य यांजला
 प्रवेश कुंभीं समकाल लाधला ।
 द्वितीय राशींत विलास राहुला
 घडे तसा वृश्चिकयोग केतुला ॥ २१ ॥

अशा सुयोगीं शुभदैवशालिनी
 जनार्दनाची प्रिय ती नितंबिनी ।
 सुपुत्र सौख्ये प्रसवे स्वकुक्षिचा
 सुपुंज कीं मूर्तचि वंशकीर्तिचा ॥ २२ ॥

निघे जगीं या पहिला मुखान्तुनी
 स्वबालकाच्या ध्वनि त्यास ऐकुनी ।
 उचंबळे जो मनि हर्ष आइच्या
 पलीकडे तो कविशब्दशक्तिच्या ॥ २३ ॥

सुनाद कर्णीं सनयांतुनी पडे
 दूणाणले दुंदुभितुल्य चौघडे ।

धडाडली तौफ थरारली मही
सुटे ज्वलत्सुंदर दारुकामही ॥ २४ ॥

निधान येतां सुतरूप हें घरा
सुखार्णवीं मग अपार शर्करा ।
पिता सर्वे शाहुपुरींत वाटवी
धनप्रदानें द्विजसंघ तोषवी ॥ २५ ॥

प्रसूपित्याचे वदनीं तदा महें
प्रसादलक्ष्मी विलसे न चित्र हें ।
समस्त ती स्रष्टि मुखारस शोभवी
अपूर्व कांहीं शुभलाभ सूचवी ॥ २६ ॥

नवीन भानू उगवे धरातळीं
यथार्थ हें का बघण्या ख-मंडळीं ।
दिसे जणू आधिच भानु, नातरी
कशी निशा ती सरती क्षणा परी ॥ २७ ॥

पुढील दाशाहिक सर्व जे विधी
विशेष थारें घडले यथाविधी ।

सुतासि “ बाल्जाजि ” सुनाम लाधलें
दिनक्रमें तें परिपूर्ण लोपलें ॥ २८ ॥

जनांत “नाना फडणीस” त्याजला
यथार्थ नामांतरलाभ जाहला ।

मराठी राज्यापहतीस जागती
तयांस “ना” “ना” वदवीच यन्मती ॥ २९ ॥

फुटे क्रमें तद्रसना-लतेवरी
पदोक्तिची कोमल रम्य मंजरी ।
तदीय लाभें जननी पिता किती
स्वकीय कर्णा कृतकृत्य मानिती ॥ ३० ॥

जिथें जिथें पुत्र गृहोदरीं पळे
तिथें तिथें दृष्टि तयांचिही वळे ।

तदीय जी जी कृति चार वत्सर
गमे बहू ती पितरां मनोहर ॥ ३१ ॥

पुन्हा पुन्हा मोहिम शत्रुच्या वरी
निघे तदा जाय पिता वरोवरी ।

ह्मणूनि माता सुतशिक्षणार्थ ती

बहू करी यत्न परी न चालती ॥ ३२ ॥

कथा तिची काय ? वदेन मी तदा
वसेल ती येउनि माझिया पदा ।

द्विजासि मुंजीविण वा न ती वरी

ह्मणूनि विद्या सुत तो न आदरी ॥३३॥

कथापुराणश्रवणीं सदा रमे

सुभक्तलीलामृत इष्ट ज्या गमे ।

करुनि मूर्ती लघु तो मुरारिच्या

पुजी, धरी वृत्ति तदीय भक्तिच्या ॥३४॥

पुढें तथाचा व्रतबंध जाहला
 सदाशिवें शिक्षणमार्ग दाविला ।
 अतुल्य त्याच्या मतिचें दिसे बळ
 निमित्त होती गुरुराज केवळ ॥ ३५ ॥

द्विजास विद्या उचिता समस्त त्या
 तदीय जिव्हेवरि होति नाचत्या ।
 गुणावली क्षत्रकुलोचिता तशी
 स्फुरे तदंगीं न विशेष, अल्पशी ॥ ३६ ॥

न हो पुरें जों दशवर्ष त्याजला
 विवाह त्याचा विधिपूर्व जाहला ।
 प्रसिद्ध "गद्रे" कुलजा सुरूपिणी
 वधू मिळे त्या सहधर्मचारिणी ॥ ३७ ॥

पुढें सपत्नी घडणार कीं तिला
 जर्गी यशःश्री जन बोलती जिला ।

वितुष्ट वा तुष्ट कळे न तीवरी
 वधू “यशोदा” छलनाम ती वरी ॥ ३८ ॥

विवाह हा होउनि पांच वत्सर
 पुरे न होती तंव काळ दुर्धर ।
 जनार्दना नेउनि आपुल्या घरीं
 कुटुंब लोटी गुरु-शोक-सागरीं ॥ ३९ ॥

अगस्त्यसा दुःसह शोकसागरा
 गिळानि नाना सकळांसि आसरा ।
 घडे, जरी केवळ बाल तो तदा
 वशंवदा बुद्धिबळासि आपदा ॥ ४० ॥

क्रमे मनीषोत्कटकुक्षिजीवन
 विशुष्क संसार-तडाग-जीवन ।
 सुसार शृंगार-शरीर-जीवन
 विभूषणी तत्तनुभाग यौवन ॥ ४१ ॥

तदीय विस्तीर्ण ललाटपट्टिका
 दिसे प्रधीची प्रियवास वेदिका ।
 विचार-वापीजळ तेथ खेळते
 ह्यणुनि नेत्रद्वय पाणिदार ते ॥ ४२ ॥

परंगितज्ञानजलप्रणालिका
 बहू धरी उन्नत भाव नासिका ।
 वदे जणुं "हा नर होइना कसा
 समस्त नीतिज्ञ जनांत नाकसा" ॥ ४३ ॥

स्वदेशकार्यां मनिं गूढ योजना
 त्वरावशें त्या न शिवोत आनना ।
 ह्यणुनि दैवें जणु कंठ त्याजला
 यथाप्रमाणाहुनि दीर्घ लाधला ॥ ४४ ॥

गुणावलीचा निधि वाढता वसे
 ह्यणुनि वक्षःस्थल रुंद होतसे ।

भुजच्छलें नित्य समीप नांदती
भुजंग तद्रक्षणिं योजुनी मती ॥ ४५ ॥

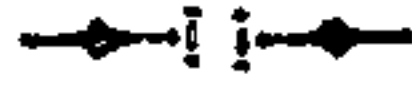
खचूनि जावी नच संकटीं लव
कटीस लाधे दृढभाव यास्तव ।
तळीं मिळावें स्थळ शत्रुच्या कुळा
ह्मणूनि पादोदरतुल्य वर्तुळा ॥ ४६ ॥

दुजा शरीरावयवांसही नवी
विभूषवी यौवन काळची छवी ।
तदंग सामर्थ्य परी पडे उणें
भरूनि येतें मतिच्या महागुणें ॥ ४७ ॥

नवीन तारुण्य अपूर्व ती मती
गभीर मुद्रा रमणीय वाकसृती ।
वघूनि संतुष्ट तृतीय पेशवे
तयांसि नाना सुततुल्य मानवे ॥ ४८ ॥

समस्त वस्त्रे इतमाम संपदा
 समपुनी ते फडणीस या पदा ।
 तयांसि नेती, जणु ती बृहस्पती
 न पेशवे कां मग इंद्र वाटती ॥ ४९ ॥
 सर्वे निघे मोहिम हैदरावरी
 प्रयाण नाना करिती बरोवरी ।
 जयासर्वे पुण्यपुरीस पातले
 त्रिवर्ष विश्रांतिसुखासि पावले ॥ ५० ॥
 तों सर्व पुण्यनगरी खवळीनि गेली
 वीर्यप्रभा तदुदरीं अतुला उदेली ।
 'मी' 'मी' असें ह्यणत ते भट सिद्ध झाले
 युद्धार्थ पानपतच्या तुमुला निघाले ॥ ५१ ॥

सर्ग ३ रा.

पानपतयुद्धवर्णन.

वाग्देवते ऊठ न अश्रु गाळी
आलें चुके हें न तुझ्या कपाळीं ।
लाखां बळीं जो तव पूर्वजांचे
संग्राम घे तो बद्द सारवाचे ॥ १ ॥

सोळा पुढें व्यायशि अंक वास
सेवी अशा ये शक्तिं पौष मास ।
जो आठवा तद्दिन तो न खास
मृत्यूच वाटे उघडी मुख्यास ॥ २ ॥

हो जें यमाचें नरयज्ञवाट
रणांगणीं पानपतीं अफाट ।

सेना मराठी परकीय येती
परस्परं संमुख ठाण घेती ॥ ३ ॥

सदाशिवाधिष्ठित एक साजे
स्वामी दुर्जीचा अबदालि गाजे ।
हे दोन सेनापति सिद्ध झाले
त्यांच्या करींचे रणसूत्र हाले ॥ ४ ॥

प्रचंड झाला रणवाद्यघोष
हाले धरित्री घुमला खकोष ।
वीरांगसुप्ता झणि शौर्य देवी
एकूनि त्यातें प्रतिबोध सेवी ॥ ५ ॥

रांगा रणा उद्यत सैनिकांच्या
लाटाच कीं विक्रमसागराच्या ।
सिंहध्वनीनें करुनी सलामी
आरंभितो तुंवळ युद्ध नामी ॥ ६ ॥

खिंकाळती वीर्यवशें तुरंग
 चीत्कारती कुंजर युद्धि दंग ।
 हुंकारती वीर रणोत्सवानें
 नादावती सर्व दिगंत त्यानें ॥ ७ ॥

बीभत्स हिंसा यम खाटिकाची
 झाली सुरू ती वधवे न साची ।
 क्षणनि वाटे रावि दृष्टिआड
 ओढी धुळीचा पट फार जाड ॥ ८ ॥

युद्धांगणीं तोफ यदा दणाणे
 कर्णस्थ देवी त्याजिती स्वठाणें ।
 संतप्त गोळे जणु लाल रागें
 संहारकर्मीं वधती न मागें ॥ ९ ॥

गर्भाशयापासुनि बंधुकांच्या
 सीत्कारशब्दें गुलिका शिशाच्या ।

निघूनि जाती सुजवे अलक्ष्य
न भेदण्याला चुकती स्वलक्ष्य ॥ १० ॥

सणाणती वाण रणीं अपार
खणाणती खड्ग सुतीक्ष्ण धार ।
चकाकती पट्टिश भोंवताले
भरारती भासुर तेंवि भाले ॥ ११ ॥

जशी झरारा झड पावसाची
तशीच शस्त्रास्त्रसमुच्चयाची ।
रणांगणा वृष्टि अखंड हाणी
सुटे परी मृत्युमुखासि पाणी ॥ १२ ॥

कायेन वाचा मनसा तसाच
दोन्ही दळांचा व्यवसाय साच ।
चाले जयश्री-परितोषणार्थ
त्यां तो गद्ये एकचि उत्तमार्थ ॥ १३ ॥

जीं कंठनाळां व्यतिरिक्त झालीं
 घमें नव्हे वीररसेंचि न्हालीं ।
 असंख्य त्या वीरशिरोऽबुजांनीं
 वाटे जयश्री पुजिली तयांनीं ॥ १४ ॥

सर्वत्र वाहे समरांगणांत
 खळा खळा लाल दिसे नितांत ।
 पाहोनि तो रक्तरसातिरेक
 वाटे तिचा होत महाभिषेक ॥ १५ ॥

युद्धांगणीं गंध विचित्र फांके
 दोन्ही चमूंचे भटसिंह वाके ।
 ओवाळिली धूप अनेक भावें
 तिच्या पुढें कीं मनिं हेंच यावें ॥ १६ ॥

शस्त्रांस शस्त्रें घडतां प्रहार
 जो संभवे अग्नि पवित्र फार ।

तेणें तिचा भासतसे मनाला
पंचारतीचा जणु थाट झाला ॥ १७ ॥

लक्ष्मि युद्धस्थळ पूज्य तीर्थ
तिथें तनू ठेडनि जे कृतार्थ ।

झाले तयांच्या पडल्या सुराशी
तिच्या निवेद्या जणु सोय खाशी ॥ १८ ॥

प्रचंडनादें भट गर्जताती

तिचा जणू ते स्तुतिपाठ गाती ।

मनीं तिचा ध्यास तयांस लागे
तद्रूपची होडनि वृत्ति वागे ॥ १९ ॥

संग्राम ऐसा घनघोर चाले

कोणी न कोणा लव हार आले ।

आर्यांकडे ना यवनांकडे ना

कोठें जयाचा कल तें कळेना ॥ २० ॥

साहे न हा त्यां अतुलोपमर्द
 ह्यणुनि कीं आर्य जवान मर्द ।
 सर्सावले चाबुनि दांतओंठ
 कीं फोडण्या तो रिपु-सैन्य-कोट ॥ २१ ॥

अपाअपा हात उठे त्यांचा
 सपासपा हाणिति वार साचा ।
 चराचरा कापिति कंठनाळ
 तटातटा तोडिति सैन्यजाळ ॥ २२ ॥

जो जो कुणी वीर कुठें कसाही
 युद्धार्थ त्यां संमुख सिद्ध राही ।
 तो तो यमाच्या गृहिं नीट जावा
 तद्देह विच्छिन्न रणीं पडावा ॥ २३ ॥

“अल्ला खुदा क्या गति हो हमारी ”
 बुंवा अशी म्लेंच्छसमूह मारी ।

पाणी मुखींचें उतरोनि जाई
मार्गें हटे धीर सुटे अगाई ! ॥ २४ ॥

मराठि यांनीं बहु शर्थ केली
ती पाहण्या वृत्ति घडे भुकेली ।
ह्यपूनि वाटे स्थिर सूर्य राहे
खमध्यभागीं रण चित्र पाहे ॥ २५ ॥

संतोषली पाहुनि युद्धरीती
माळा जयश्री करिं घेउनी ती ।
आर्यांसि आली वरण्यास रागें
हा ! हा ! कशी ती परि जाय मार्गें ॥ २६ ॥

देखे रणीं भारत-वीर-पत्नी
माझ्या पुढें होतिल या सपत्नी ।
या कारणें कीं खवळोनि रागें
जाई जयश्री परतोनि मार्गें ॥ २७ ॥

गर्वे वहू ताठुनि वीर आर्य
 गेले अवज्ञा दिसते अहार्य ।
 शंका तिच्या ही मनिं कीं उटेली
 वाटे जयश्री परतानि गेली ॥ २८ ॥

आर्यां अविधांपरि डामडौल
 जुना नसे तो उसनाच फोल ।
 रुचे न हा कीं वरकांति थाट
 आर्यांकडे ती फिरवी स्वपाठ ॥ २९ ॥

हे झुंजले सोडुनि पूर्वरीती
 मार्गांत आली तिज ही प्रचीती ।
 न भ्रष्ट हे योग्य वरावयास
 ह्यणूनि कां ती फिरवी मुखाम् ॥ ३० ॥

साम्यासि ज्याच्या अभिमन्यु साजे
 विश्वास जो वाळ रणीं विराजे ।

तो पाठिराखा मृत लाभतांच
गेली त्वरें ती निघुनीच साच ॥ ३१ ॥

पर्जन्यतोयें सुकल्या तलावा
जसा पुन्हा जीवनलाभ व्हावा ।
तसा इराणी-दळभार शेष
नव्या वळें धीर धरी विशेष ॥ ३२ ॥

कृतांतसा भेसुर आरडोनी
हिंदूवरी तो पडला तुटोनी ।
विश्वास जातां क्षणि अर्ध मेले
ते दीन चित्तीं चरकूनि गेले ॥ ३३ ॥

अबिंध ते निर्दय जे स्वभावे
आरंभिती कत्तल एकभावे ।
आला मराठ्यां मुखिं घालण्यास
कल्पांतिचा काळचि मूर्त खास ॥ ३४ ॥

करा करा चाबुनि ओंठ दांत
 सटा सटा हाणिती शस्त्रघात ।
 धडा धडा धांवति धृष्ट जेथें
 पटा पटा पाडिति आर्य तेथें ॥ ३५ ॥

कटा कटा काटुनि कंठबंध
 थया थया नाचविती कबंध ।
 छटा छटा छाटुनि हिंदुछाग
 भरा भरा याजिति युद्धयाग ॥ ३६ ॥

धनुष्य पट्टा समशेर भाला
 बंदूक इत्यादि रणायुधाला ।
 घेऊनि जो वीर रणार्थ आला
 कृतांत दे पाहुणचार त्याला ॥ ३७ ॥

गजाश्रया वा तुरगाश्रया वा
 जोडुनि जो आर्य रणार्थ यावा ।

तो अध्वखेदप्रशमार्थ वाटे
लागे स्वयानासह मृत्युवाटे ॥ ३८ ॥

तरंगती वीरशिरे असंख्य
नभीं पहाया जणु घोर संख्य ।
असंख्य हस्ते रणरंग देवी
भासे मना कंदुककेलि सेवी ॥ ३९ ॥

छाया वरी हिंस्र विहंगराय
करी निजांकीं शिर भूमिमाय ।
असे रणश्रांत कितीक वीर
अखंड निद्रा निजती सुधीर ॥ ४० ॥

महातरुंचा गण टोळधाड
येतां जसा जर्जर हो उजाड ।
तसा मराठी दळभार झाला
अविंधसेना मथितां तयाला ॥ ४१ ॥

चारी दिशां वाहुनि अब्धि भेट
 देतां जसें लौपत जाय बेट ।
 तसें मराठी वळ शीघ्र आटे
 जेव्हां सभोंतीं परसंव दाटे ॥ ४२ ॥

जसा धरकंपमहाप्रहार
 विध्वंसितो रम्य पुरी उदार ।
 त्या आर्यसेनेस तसा परांचा
 हल्ला महादुर्धर होय साचा ॥ ४३ ॥

युद्धार्थ लक्षावधि सैन्य आले
 भूयिष्ठ त्यांतील अहा ! निमाले ।
 सदाशिवाच्या निधळ्या मनास
 शिवे न चिंता अणुमात्र खास ॥ ४४ ॥

कृतांत वे ऐकुनि जीस धाक
 क्रोधें अशी फोडुनि दीर्घ हाक ।

निर्वाणित्तं युद्धं करावयाला
तो सूर्यपुत्रास्यसिद्धिं ज्ञाला ॥ ४५ ॥

दावी प्रतापी भट तो अपूर्व
रणीं चमत्कारं अभूतपूर्व ।
शत्रूसही कौतुकं पाहुनी तें
वाटे, सुखीं चालिति अंगुलीतें ॥ ४६ ॥

क्षणक्षणक्षीणसहायभार
तो शोच्यं पूज्यं स्पृहणीयं फार ।
दिसे रणीं संनिहितास्तकाल
रवी जसा क्षीणमयूखजाल ॥ ४७ ॥

कुडींतुनी जीव जसा निघावा
गैला कसा कोठ न तो कळावा ।
तसा त्यजोनी स्वचमूशरीर
तो जाहला क्षिप्रं अदृश्य वीर ॥ ४८ ॥

“ माइयावरी कां रुसलीस आजी ”

“ म्लेंच्छांवरी कां दिसतेस राजी । ”

असें जयश्रीस पुसावया तो

जणो तिच्या मागुनि गुप्त जातो ॥४९॥

उच्छेद हा निस्तुल युद्धकाळीं

माइया असे का लिहिला कपाळीं ।

विचारण्या हें चतुराननास

सदेह गेला जणु तद्ब्रह्मास ॥ ५० ॥

सदाशिवाला अशिवागमाचा

होतां असा स्पर्श अगम्य साचा ।

जी हीन दीन स्थिति तद्वळ्वास

आली, न ती गोचर वाग्बळ्वास ॥ ५१ ॥

गेलें जयाचें शिखरासि दैन्य

तें शीघ्र काढी पळ शेष सैन्य ।

करी इराणीदळ पाठलाग
 तदा उणे त्या दशदिग्विभाग ॥ ५२ ॥
 सदाशिवा संनिध नित्य ठाण
 त्याच्यासर्वे आपणही प्रयाण ।
 करुनि लोकीं कृतकृत्य व्हावे
 नाना रणीं थांबति याच भावे ॥ ५३ ॥
 तों आर्यभूचें शुभ दैव वाटे
 आलें तयांच्या जणु आड वाटे ।
 ह्यणुनि कीं वृत्ति फिरे तयांची
 सुचे तयां बुद्धि पळावयाची ॥ ५४ ॥
 शस्त्रास्त्रवस्त्रां त्यजुनी स्वयाना
 कौपीनधारी पळतात नाना ।
 पराभवातें निज पक्ष पावे
 वैराग्य जाणो हृदयीं वळावे ॥ ५५ ॥

तुरंग तो जन्मुनि धन्य झाला
 कृतार्थ मानू जग त्या पटांला ।
 रणायुधें तीं कृतकृत्य खास
 नानार्थ जीं नाशविती स्वतास ॥ ५६ ॥

ज्या दृष्टिपातें मुचकुंद मारी
 मागूनि तो दैत्य पुढें मुरारी ।
 धांवे तसा म्लेंच्छसमूह मागें
 त्या भानुसिंहा धरण्यासि रागें ॥ ५७ ॥

कीं दुष्ट भस्मासुर शंकरास
 धांवे जसा शीघ्र धरावयास ।
 तसा इराणी-भट-संघ धांवे
 नानांवरी, तन्मन भीति पावे ॥ ५८ ॥

बुभुक्षितां पंक्ति जशी वृकांची
 धांवे स्वभक्ष्यग्रहणार्थ साची ।

वीरावली क्रूर लशी इराणी
 धांवे धरी तद्ग्रहणी शिराणी ॥ ५९ ॥
 या भानुची कष्टमयी अंवस्था
 न पाहवे भानुस त्या दिवस्था ।
 ह्यणूनि कीं तो निज दृष्टिआड
 घे अस्तकालात्मक वस्त्र जाड ॥ ६० ॥

अश्वावरी वैसुनि ते महारी
 नाना जवें धांवति पादचारी ।
 प्रतिक्षणीं अंतर सूक्ष्मरूप
 होई चढे शत्रुगणा हुरूप ॥ ६१ ॥
 “ गांठो अवी दुस्मन, सीर काटो ”
 हे शब्द जे ऐकुनि ऊर फाटो ।
 उच्चारुनी ते भिडले समीप
 कांपे भयें भानुकुलप्रदीप ॥ ६२ ॥

जगत्प्रभूच्या स्मरुनीपदांते

नाना तृणा लाद्युत-अप्रयास-

मातेपरी त्या मरुपुर्गवास

तृणस्थली दे उदरीं निवास ॥ ६३ ॥

ते शोधितां उज्वल भानुरत्न

होती रिपूंचे विफल प्रयत्न ।

तारावया देवाचि सिद्ध ज्यास

मारावया कोण समर्थ त्यास ? ॥ ६४ ॥

जगत्प्रभूची करुणार्द्रदृष्टी

ही संगती घेउनि मेघवृष्टी ।

उल्लंघितां शत्रुदवानलास

बाधा न हो भानुकुलोत्तमास ॥ ६५ ॥

पुढे घडे दक्षिणदिक्प्रवास

भानूस होती प्रचुर प्रयास ।

अध्वश्रमें तज्जठराग्नि पेटे
 परी न त्या आहुति योग्य भेटे ॥ ६६ ॥
 तृषोपशांतीस मिले न तोय
 शीतातपक्लेश विशेष होय ।
 धरातळीं टाकुनि अंगयष्टी
 नाना निशा कंठिति फार कष्टी ॥ ६७ ॥
 असे प्रयासें जिनगीस येती
 नाना तिथें विश्रम सौख्य घेती ।
 दैवें तिथें तद्रमणी यशोदा
 आली प्रियादर्शननष्टमोदा ॥ ६८ ॥
 झाली तिथें भेट परस्परांची
 जी वाढ तोडी विपदंकुराची ।
 माता मृता ऐकुनि अश्रुवृष्टी
 घडे त्यां दे भरपूर पुष्टी ॥ ६९ ॥

बाणे मनीं दुःसह मातृशोक
 वाटे नको ऐहिक शुष्क शोक ।
 वाटे तयां तीर्थपुरीस जावें
 सदा तिथें सांबाशिवा भजावें ॥ ७० ॥

ओतीयलें जें हितचिंतकांनीं
 अमोघ बोधामृत गोड कांनीं ।
 शोकाग्नि तेषें मनिंचा निवाला
 सखीक नाना फिरती गृहाला ॥ ७१ ॥

रेवा नदीचें शुभ पुण्य पात्र
 तरुनि नाना बहु पुण्यपात्र ।
 होती फलप्राप्तिच कीं तयाची
 भेटी घडे नंतर पेशव्यांची ॥ ७२ ॥

रणांगणींचा अशुभेतिहास
 नाना स्वयें वणिंति पेशव्यांस ।

प्रत्येक तच्छब्द अहीच खासा
 घेई तयांच्या हृदयास डासा ॥ ७३ ॥

नाना पुढे सेविति सौख्यवास
 गोदातटीं पावन जो जगास ।
 तेथे विषाद व्रण तन्मनाचा
 धरी क्रमं मार्ग विरोपणाचा ॥ ७४ ॥

तो नानांच्या श्रवणविषयीं तप्ततैलासमान
 “श्रीमंतांची प्रकृति विवडे” हें पडे वर्तमान ।
 त्यांचे पाय त्वरित वघण्या वृत्ति झाली भुकेली
 प्रस्थानाची ह्यणुनि सहसा सिद्धता सर्व केली
 ॥ ७५ ॥

सर्ग ४ था.

नानासाहेव पेशव्यांच्या मृत्यूबद्दल
नानाफडणीस यांचा शोक.

प्रभुच्या पदपंकजाप्रती
बघण्या उत्सुक फार हो मती ।
ह्यणुनी करितों त्वरा अती
क्रमितां मार्ग धरावृहस्पती ॥ १ ॥

शकुन प्रतिकूल सारखे
पुढच्या दुःस्थितिचे सदासखे ।
घडती पथिं नेत्रगोचर
दचके भानुकुळीं धुरंधर ॥ २ ॥

कलुनी जणु भावि दुस्तर
 भय, नेत्रांबुज दक्षिणेतर ।
 सहसा स्फुरणस्थिती वरी
 भुज डावा अनुवाद त्या करी ॥ ३ ॥

कटु कर्कश काक आरडे
 दिवसा भेसुर भालु ओरडे ।
 रविला परिवेष कोंडितो
 भुजगाते नकुलेंद्र खंडितो ॥ ४ ॥

भिडली हृदयासि काळजी
 सुखनिद्रालुभवासि काळ जी ।
 क्षण नीज जरी तथा वरी
 तिजला स्वप्न अनिष्ट संहरी ॥ ५ ॥

पथ अर्थ सांचित संपवी
 द्रुत तो भानु-कुलांबरीं रवी ।

कवळी तंव त्या भटेंदुची
मृतिवार्ता रसनाच राहुची ॥ ६ ॥

स्वसुखीं विषसंचया धरी
भुजगीची जणु ती सहोदरी ।

डसली हृदयालि वातमी
फडणीसां जडली महातमी ॥ ७ ॥

तनु शून्य गृहादि शून्य हो
क्षिति त्या शून्य दिगंत शून्य हो ।

नभ शून्य समस्त शून्य हो
मन शून्या जणु विश्व गुण्य हो ॥८॥

बुडुनी उदका गयीं वरी
जन येई फडणीस त्याारी ।

तरुनी परिमोह-दुःस्थिती
सुखदुःखप्रद बोध सेविती ॥ ९ ॥

हृदया स्थिति शोक पावकौ
 कढ आला करुणारसासि कीं ।
 अति गद्गदतद्ध्वनी गमे
 उमटे भानुविलापवाक्क्रमे ॥ १० ॥
 “ फिरलें परिपूर्ण दैव तें
 अजि झालीं बहु रूष्ट दैवतें ।
 ह्यणुनी घडली अशी गती
 मज अंतीं प्रभुची विसंगती ॥ ११ ॥
 हतदैव अगण्य पातकीं
 गतजन्मीं रतलों असेन कीं ।
 फळ हें पदरीं तरी पडे
 प्रभुची भेट न शेवटीं घडे ॥ १२ ॥
 शिव शंकर दोष कायसा
 रचिला यास्तव दंड हा असा ।

नत भक्तजनासि योजिशी
 मृतिशय्या प्रभुची न दाविशी ॥१३॥
 तुझिया मुखदर्शनाविणें
 नरनाथा गमते वृथा जिणें ।
 परि त्या न इलाज या जनीं
 ह्यणुनी कुंठित पूर्ण मी मनीं ॥ १४ ॥

चतुरा गुणरत्नसागरा
 रणधीरा जनकार्यतत्परा ।
 भटमंत्रिकुळीं धुरंधरा
 निधनें वा तव शून्य ही धरा ॥१५॥
 सुखवत्सर वीस जी सदा
 रमणीशी रमली तुझ्या पदा ।
 विरहें उघडी पुरी पडे
 सचिवश्री सच्चिवेंद्र ती रडे ॥ १६ ॥

अहह श्रुत जें दिगंतरीं
 फळ तें सुंदर गोड अंतरीं ।
 गळलें वदनीं यमाचिये
 भटवंशोच्चतरुसि दैन्य ये ॥ १७ ॥
 श्रमुनी धरणीतळीं स्वयें
 जन नेशी सुरसत्पदीं नयें ।
 नृवरा तुज ये दिवस्थिती
 मग कां ते बहु कष्ट भोगिती ॥ १८ ॥
 अथवा वसले त्वदाश्रया
 रणयानीं वसुनी सुरालयां ।
 जन जे बहुसंख्य पातले
 तिकडे प्राणाचि पंच गुंतले ॥ १९ ॥
 ह्यणुनी करिशी अति त्वरा
 परलोकीं निघण्या दयाकरा ।

बहु इष्ट परत्रही तुला
स्वजनक्षेम जनैद्रानिस्तुला ॥ २० ॥

मृत पानपतीं रणीं महा
घडला दक्षिण देश सर्व हा ।

भटराजवधे पुन्हा तथा
वधिशी कां शमना सुनिर्दया ॥ २१ ॥

हृदयीं तव मूर्तिं रेखुनी
जन नेत्रोदक शुद्ध वर्षुनी ।

तिज गौरविती गुणस्तवे
धरणी भूषविली तुवां भवे ॥ २२ ॥

रुचिर द्विजराज्यमंदिश
दिसशी तूं कळशीं जसा हिरां ।

यमचोर अहा ! हरी तथा

भा मग कां न ये लया ॥ २३ ॥

अहह श्रुत जें दिगंतरीं
 फळ तें सुंदर गोड अंतरीं ।
 गळलें वदनीं यमाचिये
 भटवंशोच्चतरुसि दैन्य ये ॥ १७ ॥
 श्रमुनी धरणीतळीं स्वयें
 जन नेशी मुरसत्पदीं नयें ।
 नृवरा तुज ये दिवस्थिती
 मग कां ते बहु कष्ट भोगिती ॥ १८ ॥
 अथवा वसले त्वदाश्रया
 रणयानीं वसुनी सुरालयां ।
 जन जे बहुसंख्य पातले
 तिकडे प्राणाचि पंच गुंतले ॥ १९ ॥
 ह्यणुनी करिशी अति त्वरा
 परलोकीं निघण्या दयाकरा ।

बहु इष्ट परत्रही तुला
स्वजनक्षेम जनैद्रानिस्तुला ॥ २० ॥

मृत पानपतीं रणीं महा
घडला दक्षिण देश सर्व हा ।

भटराजवधे पुन्हा तथा
वाधिशी कां शमना सुनिर्दया ॥ २१ ॥

हृदयीं तव मूर्ति रेखुनी
जन नेत्रोदक शुद्ध वर्षुनी ।

तिज गौरविती गुणस्तवें
धरणी भूषविली तुवां भवें ॥ २२ ॥

रुचिर द्विजराज्यमंदिश
दिसशी तू कळशीं जसा हिरां ।

यमचोर अहा ! हरी तथा

भा मग कां न ये लया ॥ २३ ॥

बहु दुःखित सर्व ही जरी
 मम दुःखा अवधी नसे तरी ।
 गुरु तात सखा प्रभू अहा !
 मम सर्वस्व हरी कृतांत हा ॥ २४ ॥
 करिशी उपकार तूं किती
 परकल्याणपरा न त्यां मिति ।
 क्रमिले बहु जन्म मी जरी
 लव त्यांची नच फेड हो तरी ॥ २५ ॥
 नयना तव रूप तोषवी
 अजि कां त्या जलबिंदु गाळवी ।
 हृदया तव शील आवडे
 अजि कां भेदक तें तथा घडे ॥ २६ ॥
 शिर धन्य तुझ्या पदग्रहे
 हत तें शोकभरें सुदुःसहें ।

वचनामृतपान तुष्ट जी
तदभावे श्रुति ती कुशा अजी ॥२७॥

निधना तुझिया नसे तुला
जनचिंताज्वर कीं वधी तुला ।
ह्यणुनी स्पृहणीय हो जरी
नियमें अस्पृहणीय तें परी ॥ २८ ॥

जगदीशमनोरथान्वये
तुज नेई यमराज न स्वये ।
हृदया मम शांति ही असे
जगदीशीं अणु दोष कीं नसे ॥२९॥

शिव नाकपथीं तुला असो
लव बाधा सुकृताकरा नसो ।
तुजला शुभ लोक आदरो
तव आत्मा सुखशांतिला वरो" ॥३०॥

इति शोकपरोक्तिची पुजा
 स्मृतिशेषप्रभुच्या पदांबुजा ।
 दिधली फडणीसकिंकरें
 निज वंशोचित्त भक्तिच्या भरें ॥ ३१ ॥
 वरुनी गुरुशोकसंगती
 पथ नाना अवशेष चालती ।
 पतिच्या मरणें विपुण्य ती
 दिसली पुण्यपुरी तयांप्रती ॥ ३२ ॥
 फडणीस मनःसरीं भरे
 बहु दुःखोदक संथ वावरे ।
 नगरीक्षणवायुच्या जवें
 जडलें क्षोभचलत्व त्या नवें ॥ ३३ ॥
 भट राजकुटुंबिचे जन
 पडती दृष्टिपथीं जसे घन ।

झड अश्रुभराबुची घडे

मग ये पूर तया चहूंकडे ॥ ३४ ॥

मरणोत्तर सर्व जे विधी

घडले निःशिव ते यथाविधी ।

मग धर्म ह्यणूनि माधवें

सचिवश्री वरिली रमाधवें ॥ ३५ ॥

नव यौवन देह भूषवी

मदना सुंदर रूप लाजवी ।

धृति विस्मित षण्मुखा करी

मतिची ताण बृहस्पतीवरी ॥ ३६ ॥

कुलशीलवती वधू रमा

गुणरूपें जणु मूर्त ती रमा ।

शुभ-साधव-संगती वरी

मग तो मूर्त न कां गमे हरी ॥ ३७ ॥

वडिलांसम मुत्सदी महा
 सम जो शौर्यगुणें पितामहा ।
 पवनाग्निसमागमा परी
 नय-शूरत्व-सुयोग भूवरी ॥ ३८ ॥
 समशेर जशी रणांगणीं
 माति तैशी नय-युक्तिवीक्षणीं ।
 घडली नच कुंठिता कदा
 ह्यणुनी त्या वश सर्व संपदा ॥ ३९ ॥
 जनरंजनकाम हंस हा
 विहरे संतत मानसीं महा ।
 स्वयशोमय रम्य मौक्तिकें
 वितरी माधव त्यास कौतुकें ॥ ४० ॥
 रण पानपतस्थ वाटतें
 परिपूर्णग्रहणासमान तें ।

द्विजराज्यरवीस लोपवी
रिपुनक्षत्रगणा प्रकाशवी ॥ ४१ ॥

परि माधव मोक्षकाळसा
घडला शत्रुगणांसि काळसा ।

तळपे द्विजराज्यभास्कर
निजतेजे धरणीतलावर ॥ ४२ ॥

रणशूर बलिष्ठ हैदर
द्विजसत्तेसि करी अनादर ।
जित जर्जर तो घडे रणीं
मग देई बहु दीन खंडणी ॥ ४३ ॥

हतकाम रणीं निजामही
तहनाम्यावरती करी सही ।
करिती प्रणती पदावरी
तृण दांतीं धरुनी दुजे अरी ॥ ४४ ॥

फडणीस-सुबुद्धिसंपदा
 गुरुकार्यावसरीं कदा कदा ।
 मित माधव घे न ती जणू
 समयीं न्यून पुढें पडो अणू ॥ ४५ ।
 दश माधव वर्ष तो धरी
 सुखसत्ता धरणीतलावरी ।
 सुखशांतिसमृद्धि पालवी
 जनवृंदोपवना विभूषवी ॥ ४६ ॥
 भटवंशशिखामणी करी
 जनतारंजन आपणा परी ।
 वघण्या जणु त्या स्पृहा धरी
 विलसे शारदकाल भूवरी ॥ ४७ ॥
 परिपक्व दशेसि पावती
 शरदीं सुंदर सस्यसंतती ।

विविधा रुचिरा मनोज्ञशी
 सुगुणश्री भटपुंगवीं जशी ॥ ४८ ॥
 रुचिर स्फुरती ख-मंडळीं
 ग्रह नक्षत्र शशी सुनिर्मळीं ।
 जणु माधव-शुद्ध-कीर्तिची
 विलसे ती लिपि सृष्टिहस्तिची ॥४९॥
 जन माधवशासनें जसे
 शरदाच्या सुखदर्शनें तसे ।
 सलिलाशय सुप्रसन्नता
 हृदयीं वागविती प्रफुल्लता ॥ ५० ॥
 विनये सचिवेंद्रमूर्तिला
 फलभारें शुभशालिपंकिला ।
 नतभाव विशेष शोभवी
 जनचित्ता मग कां न लोभवी ॥५१॥

बघुनी घट संभवोदया
 जलधीचा मद पावला लया ।
 त्याजिला रिपुंच्या जसा गणीं
 बघुनी माधवविक्रमा रणीं ॥ ५२ ॥

जलवर्षण मेघ संहरी
 मदवृष्टी गज उन्मदें करी ।
 घनपंक्तिमहाध्वनी गळे
 रणयानोत्सुक अश्व खिंकळे ॥ ५३ ॥

पथ शुष्क सुगम्य जाहले
 सरितांचे जलपूर आटले ।
 रस वीर मनीं उचंबळे
 रणशस्त्रीं बहु तेज पाजळे ॥ ५४ ॥

तों अक्षम्या श्रवणविषयीं दुष्कृती हैदराची
 आली, क्रोधें बहु खवळली वृत्ति त्या माधवाची

संगे मोठा पडुतर रणीं घेउनी सैन्यभार
शौर्यश्रीचा त्वरित समरा तो निघे कंठहार५५

सर्ग ५ वां.

येऊर येथील दरबार.

स्वभूषणीभूत चमूवरास
अनिष्ट मार्गीं घडणार खास ।
कळनि हें भू जणु भीत हाले
मार्गीं यदा तो दळभार चाले ॥ १ ॥
प्रचंड कोलाहल सैनिकांचा
उठे नभीं हो प्रतिशब्द त्याचा ।
कृतांतसेनाच गमे भयाण
करी ध्वनी कीं करितां प्रयाण ॥ २ ॥
उठे पदें ताडित धूलिपूर
नभस्तळीं तो पसरे सुदूर ।

“नेऊं नको नाथ” असें यमास
जाई गमे भू विनवावयास ॥ ३ ॥

मदोदकस्राव गळे गजांचा
धरातळीं घर्म तसा हयांचा ।
पुढें विपत्ति स्वपतीस वाटे
कळूनि ती भू द्रवलीच वाटे ॥ ४ ॥

पथांत वाहे प्रतिकूल वारा
पार्श्वस्थ हाले तरुवर्ग सारा ।
शाखाकरांनीं जणु माधवार्ते
कथीतसे कीं “परता पुण्याते” ॥५॥

पंक्ती पथीं हिंस्र विहंगमांची
छायाच चाले अशुभागमाची ।
पुढें असा माधवराज जाई
कृष्णातटा संनिध ये अगाई ॥ ६ ॥

तों आडवा दुर्धर रोग त्यास
 ये राजयक्ष्मा वदती जयास ।
 वाटे सखा हो यम हैदरातें
 प्रेषी तदर्थ प्रमुखानुगार्ते ॥ ७ ॥

अंगीं भिडे तो गदराज रागें
 हा ! हा ! हटे माधवराज मार्गें ।
 सुमेरुही कालवर्शें ढळेल
 न ईश्वरीसूत्र कधीं टळेल ॥ ८ ॥

हताश रोगें हतवीर्य झाला
 भटाग्रणी पुण्यपुरास आला ।
 तिथें जगद्विश्रुत वैद्यराज
 चिकित्सिती सादर रोगराज ॥ ९ ॥

सुयोजना शुद्ध रसायनांची
 यथार्ह पूजा कुलदैवतांची ।

दानैं ग्रहांचीं जपजाप चाले
ते मंत्रतंत्रादि उपाय झाले ॥ १० ॥

परी न वाटे गुण माधवास
दिनीं दिनीं रोग चढे बळ्वास ।
निस्तेज झाली तनु रक्तनाशें
शशिप्रभा जेंवि रविप्रकाशें ॥ ११ ॥

स्थळांतरातें करितां प्रवास
कधीं कधीं रोग रिघे लयास ।
या हेतुनें तो त्यजुनी पुण्यास
आला सर्वे माधव थेउरास ॥ १२ ॥

तेथें गदारी बहु ऊग्ररूप
जिकावयाला उपचाररूप ।
शस्त्रास्त्रवृष्टी करिती सुधीर
सर्वप्रयत्नें भिषगग्रवीर ॥ १३ ॥

झाले परी निष्फल सर्व यत्न
 केशीं बुडे तें भटवंशरत्न ।
 गजाननाच्या शुभदर्शनाचा
 दुःखीं तया लाभ घडे सुखाचा ॥१४॥
 दाटे हृदाकाशतळीं अपार
 जसा जसा रोगमयांधकार ।
 तारात्रयी इष्ट मनोरथांची
 तशी तशी उज्वल होय साची ॥१५॥
 अमूल्य ठेवा त्रिमनोरथांचा
 निक्षेप पात्रीं करण्या त्यांचा ।
 स्वर्गप्रवासोन्मुख तो निमंत्रि
 थेऊर गांवीं दरवार मंत्री ॥ १६ ॥
 आले तिथें तद्वचनानुसारी
 समस्तराज्यप्रमुखाधिकारी ।

सभागृहीं सुंदर दीप्यमान
झाले यथास्थान विराजमान ॥ १७ ॥

यदाश्रयाचा अभिमान वाटे
यद्दर्शने हर्ष मनांत दोटे ।

प्रवेश त्या मंत्रिधुरंधराचा
ते लक्षिती उत्सुक सर्व साचा ॥ १८ ॥

कृशा विवर्णा अनुभावशाली
सभागृहीं माधवमूर्ति आली ।

जी सृष्टिरम्या रमवी मनातें
परी गदार्ता भिववी तयातें ॥ १९ ॥

तदादरा सर्व सभा उठे ती
निजासनीं माधवराव येती ।

तदागमं सर्व सभा दिपून
गेली वसे ती नृवरा नमून ॥ २० ॥

श्रीमंत तैं सर्व सभासदांस
 मंदस्वरें बोलति भाषणास ।
 अमूल्य ज्यांतील सुवर्णभार
 विराजवी माधवकीर्ति फार ॥ २१ ॥
 “ अहो नरश्रेष्ठ महाभिमान
 देऊनि माझ्या वचनास मान ।
 केलेंत हो मंडित या स्थळास
 संतोष वाटे ह्यणुनी मनास ॥ २२ ॥
 समागमाचा तुमच्या प्रभाव
 वर्णू किती ये मज मूकभाव ।
 जणू गणेशें दिधला मला हो
 संजीवनी औषधिचाच लाहो ॥ २३ ॥
 गेला लयाला मम रोग वाटे
 उत्साह चित्तीं अतिमात्र दाटे ।

वरी दिसे क्षीण जरी असार
कुडींत सामर्थ्य भरे अपार ॥ २४ ॥

मदीय या ऐकुनि भाषणास
होऊं नका हो वश विस्मयास ।
होती जरी पूर्ण समस्त हेतू
मुमूर्षुला मुत्युच मोदहेतू ॥ २५ ॥

मुत्युचिया मी क्रमितां पथातें
इच्छा भयें सोडिति अन्य मातें ।
इच्छा परी उत्कट फार तीन
देती मला अंतर लेशही न ॥ २६ ॥

केला तयांनीं यमही हताश
सोडी न माझ्यावरि कीं स्वपाश ।
“इच्छा” असे केवळ वर्ण दोन
मुत्यूसही हो उरती पुरोन ॥ २७ ॥

इच्छात्रयी ही मज भूमिलोकीं
 ओढी तसा हा क्षय अन्य लोकीं ।
 सजीव-निर्जीव-दशांतराळीं
 लोळावयाचें मम ये कपाळीं ॥ २८ ॥
 इच्छात्रयी तृप्त करावयाचें
 सामर्थ्य अंगीं तुमच्याच साचें ।
 तुह्याकडे ती धरुनी हुरूप
 ये कीं तुह्मी मी मनिं एकरूप ॥ २९ ॥
 अहो महावीर रणाग्रणी हो
 हे राजनिष्ठ प्रिय मुत्सदी हो ।
 तिला अविघ्नाश्रय द्यावयास
 जगांत या पात्र तुह्मीच खास ॥ ३० ॥
 रिपू रणीं जर्जर थोर झाले
 मदीय निष्कंटक राज्य चाले ।

तुम्हाकडे ये श्रय हो त्याचें
होई पुढें केवळ नाम याचें ॥ ३१ ॥

अजूनपर्यंत मनोरथाला
सदैव माझ्या फळलाभ झाला ।
तुम्हीच त्या सर्व यशास पात्र
मी होतसें सत्य निमित्तमात्र ॥ ३२ ॥

प्राणव्ययेही प्रभुच्या हितास
साधीतसा विश्रुत हें जनांस ।
आणाल कां त्या अपवाद आज
अव्हेरुनी स्वामिनियुक्त काज ॥३३॥

गाजे जर्गीं निर्मल अद्वितीय
सुराजनिष्ठाव्रत युष्मदीय ।
त्याचा कसा भंग कराल आज
अव्हेरुनी स्वामिनियुक्त काज ॥३४॥

भागीरथीशी तुमची अखंड
 लोकत्रयीं कीर्ति फिरे उदंड ।
 लावाल कां तीस कलंक आज
 अवेहनी स्वामिनियुक्त काज ॥ ३५ ॥
 प्रभूक्त कार्या करण्या समस्तीं
 केलेंत जें कंकण वद्ध हस्तीं ।
 तें कां अहो मुक्त कराल आज
 अवेहनी स्वामिनियुक्त काज ॥ ३६ ॥
 इच्छात्रयी तृप्त करावयाचें
 द्या यास आश्वासन येथ साचें ।
 तिचें तुहां नंतर मी स्वरूप
 वर्णीन हो सभ्य यथानुरूप ॥ ३७ ॥
 बोला तरी कोण तदंगिकार
 करावया धन्य असे तयार ? । ”

बोलोनि हें माधव घे विराम
प्रत्युत्तरप्राप्तिनिबद्धकाम ॥ ३८ ॥

वाणी अशी ऐकुनि माधवाची
झाली मती गुंग सभासदांची ।
प्रत्येक चिंती “ नच म्यां उठावें
अन्यें कुणीं उत्तर तीस द्यावें” ॥३९॥

तटस्थ निःशब्द संचित भीत
सभा बसे जों स्थिर तों विनीत ।
सुधीर नाना फडणीस यांनीं
दिला तिला धीर निजां वचांनीं ॥४०॥

ते बोलती “ श्रीनिलया नृदेवा
मी सिद्ध आहे करण्यास सेवा ।
संपादुनी कार्य निजप्रभूचें
होवो जगीं सार्थक या तनूचें ॥ ४१ ॥

फेडावया स्वामिकृतोपकार
 प्रसंग येती अनुगां न फार ।
 येतां जरी व्यर्थ करील दास
 जन्मास आला मग तो कशास ॥४२ ॥
 सुमूर्षुचें वांछित लोकराया
 प्रवृत्त होती रिपुही कराया ।
 जरी करीना चिरकाळ दास
 जन्मास आला तरि तो कशास ॥४३ ॥
 तुझ्या गुणाब्धे सुकृताकराच्या
 उदात्त इच्छा असणार साच्या ।
 फुटे सुशुक्ती जरि सागराची
 पंक्तीच लाभे शुभमौक्तिकांची ॥४४ ॥
 वांछा तुझ्या उन्नत या जनास
 नेती महात्मन् बहु गौरवास ।

जशा अमूल्या मणिहेममाला
निजाश्रयीभूत करंडकाला ॥ ४५ ॥
अज्ञातवासोन्मुख पांडवांची
न्यस्ता जशी पंक्ति रणायुधांची ।
शमीतरुते बहु मानदा हो
तशी मनीषा तव या जना हो ॥ ४६ ॥
देऊनि अग्नित्रितयास ठाव
जसा गृहा ये बहुपूज्य भाव ।
इच्छात्रयीचा रुचिरांगिकार
करो मलाही महनीय फार ॥ ४७ ॥
तुझे नृपाला परिपूर्ण काम
करीन आतां मज हेंच काम ।
तदर्थ हा देह सदा झिजावा
मदंत तेणें बहु गोड व्हावा ॥ ४८ ॥

मदीय सन्मान्य पितामहाचा
 बळी पडे स्वामिहितार्थ साचा ।
 इच्छा प्रभूची करण्यास सिद्ध
 तत्पौत्र होईल कसा न सिद्ध ॥ ४९ ॥
 स्वभर्तृसेवा करितां वडील
 गेले जगीं होउनि धन्यशील ।
 इच्छा प्रभूची करण्यास सिद्ध
 तत्पुत्र होईल कसा न सिद्ध ॥ ५० ॥
 नाना मला प्रेम करोनि फार
 पुत्रापरी वागविती उदार ।
 तत्पुत्रहेतू करण्यास सिद्ध
 हा दास होईल कसा न सिद्ध ॥ ५१ ॥
 समर्पुनी संतत अन्नपिंड
 केला जयांनीं मम पुष्ट पिंड ।

इच्छा तयांची करण्यास सिद्ध
हा दास होईल कसा न सिद्ध ॥ ५२ ॥

भटाग्रणे मंत्रिवरा उदारा
बोलें मनींचा अभिलाष सारा ।
तदर्थ हा सिद्ध असेच दास
सर्वस्वही वा गमवावयास ॥ ५३ ॥

करी न वा दास यथोक्त सेवा
पहावया हें तुजला नृदेवा ।
दीर्घायुरारोग्य गणेश देवो
त्वद्रोग नाशा गजवक्र नेवो” ॥ ५४ ॥

उच्चारुनी ही बहुगोड वाणी
कृतार्थ नाना वसती ठिकाणीं ।
जी ऐकतां वृत्ति सभासदांची
आनंददोलायित होय साची ॥ ५५ ॥

कर्णीं पडे मंजुळ वेणुनाद
 डुले जसा नाग, वरी प्रसाद ।
 सुखें तसा माधवराय डोले
 सभे यदा तें नररत्न बोले ॥ ५६ ॥
 चिंतेसवें तो भटवंशकेतू
 उठे सभेला कथण्या स्वहेतू ।
 चिंतीं प्रमोदांकुर माधवाचे
 आले तसे शब्द पुढील वाचे ॥ ५७ ॥
 “सदुक्ति ही भानुकुलाग्रणीची
 चिंता हरी सर्वहि मन्मनाची ।
 निवेदितां वांछित सावधान
 द्या सभ्यहो सर्व तयास कान ॥५८॥
 मत्तात बंधू गणगोत देश
 हा ! हा ! वधी जो यवनी नरेश ।

तदीय सर्वस्वतृणासि चूड
 लावोनि ध्या हो परिपूर्ण सूड ॥५९॥
 उडींत ये या भटकेसरीच्या
 रक्षी परी दैवचि ज्या सुनीच्या ।
 यथेच्छ त्या जंबुक हैदराचा
 ध्यावा समाचार सुवीर साचा ॥६०॥

तृतीय हेतू कथण्यास लाज
 वाटे परी सभ्य न त्या इलाज ।
 केलें असे कर्ज अपार तातें
 न फेडवे दुर्भग या सुता तें ॥ ६१ ॥
 समस्त तें आज उद्यांचि घाल
 रोखे मला आणुनि दाखवाल ।
 नाना तरी जो सुखलाभ मातें
 होईल तो काय वदूं तुझातें ॥ ६२ ॥

अबाध केलीत मदीय सेवा
 नारायणीं प्रेम तसेंच ठेवा ।
 सदैव एकी तुमच्यांत राहो
 मराठिराज्याभ्युदया करा हो" ॥६३॥
 सभासदां बोलुनि शब्द ऐसे
 निजासनीं माधवराज जैसे ।
 नित्यक्रमें आटपली सभा ती
 स्वस्वस्थळा सभ्य निघूनि जाती ॥६४॥
 कर्तृत्वशाली फडणीस नाना
 प्रवर्तती स्वामिऋणप्रदाना ।
 मित्राकरें घेववुनी हवाला
 देती खतें आणुनि माधवाला ॥ ६५॥
 आनंद झाला बहु तन्मनास
 सेवी सुखें तो मग नाकवास ।

गेली सती तद्रमणी सुशीला
पती रुचे कीं मृतही सतीला ॥ ६६ ॥

नारायण व्याकुळ दुःखभारें
त्याचें करी उत्तरकार्य सारें ।

घेऊनि साऱ्या सह सेवकांस

अमात्य भावी परते पुण्यास ॥ ६७ ॥

जातां कांहीं दिवस मग त्या घेउनी राजनिष्ठ
नाना दादा प्रमुख सगळे कारभारी वरिष्ठ ।

साताऱ्यातें गमन करिती रामराजा त्यांचें
जेथें हर्षें उचित करवी आदरातिथ्य साचें ६८

वस्त्रें जीं समुचित “पेशवे” पदातें
देई तों नरपति त्या भटाग्रगातें ।

आलिंगी अभिनव मंत्रिभा त्यास

थाटें ये सहपरिवार तो पुण्यास ॥६९॥

सर्ग ६ वा.

नारायणराव पेशव्यांचा वध.

स्वारी येतां देखुनी पेशव्यांची
आनंदानें वृत्ति मोहे जनांची ।
झाली दाटी तोरणांची ध्वजांची
राहे जागा दुःखवार्ते न साची ॥ १ ॥

पूर्वीं होतां रामचंद्राभिषेक
कैकेयीला होय दुःखातिरेक ।
आनंदीला तेंवि हो या सुकाळीं
आंठ्या आल्या मत्सरानें कपाळीं ॥ २ ॥

वाटे तीतें थाट नारायणाचा
मोडी सारा घाट भावी सुखाचा ।

अंगीं त्याच्या शोभती मंत्रिवस्त्रें
तन्मर्मा तीं लागती तीक्ष्ण शस्त्रें ॥ ३ ॥

कालिंदीचे अंतरीं कालियासा
आनंदीचे मानसीं द्वेष खासा ।
फूत्कारे त्या दुर्विधे मारण्याला
जन्मा कोणी कृष्णसा कां न आला ? ॥४॥

आनंदीचे चित्तकुंडीं अखंड
मात्सर्याचा अग्नि पेटे प्रचंड ।

तेणें जाणो ती बहू लाल झाली
सर्वांगाची तेंवि लाही उडाली ॥ ५ ॥

बांधी चित्तीं गांठ ती दुष्ट कृत्या
हत्यारूपीं साधण्या घोर कृत्या ।

एकांतीं त्याकारणें बलभातें
गांठी, आधीं गोड बोले तयातें ॥ ६ ॥

सौम्योक्तीच्या तंतुनीं ती विशाल
 नारी निर्मा लाघवी रम्य जाल ।
 वायां जातां तें न ती हो हताश
 योजी नाथीं क्रूर वाग्बंधपाश ॥ ७ ॥

बोले “घेतां पक्ष त्या कारख्याचा
 अन्हेरीतां बोध माझा हिताचा ।
 माझ्यापक्षां मान्य तो आपणाला
 त्या घ्या, देतें जीव राहूं कशाला ॥ ८ ॥

गेली कोठें आपुली लाज गाजी
 दासाचे कां दास झालांत आजी ।
 त्या दावाना मृत्युची नीट वाट
 यापेक्षां घ्या लाटणें पोळपाट ॥ ९ ॥

शत्रू युद्धीं मारिले थोर थोर
 ऐसा तोरा कां न हा एक पोर ।

तुह्मां हातें मृत्युपंथासि जाई
घाला हातीं वांगड्या भागुबाई ॥ १० ।

आहे पढा मर्द भारी जगास
ऐशा गर्वे पीळ घालां मिशांस ।
गेला कोठें पीळ तो सर्व राव
बोला कांहो सेवितां मूकभाव ॥ ११ ॥

हा ! हा ! देवा काय महोष झाला
माझ्या वांगड्या नाथ नामर्द आला ।
सौभाग्याची कायशी चाड मातें
हो ना हेतू आपुल्या पूर्ण हातें ॥ १२ ॥

देतां आतां माझिया मान बोला
किंवा नाहीं या क्षणीं येथ बोला ।
नाहींपेक्षां देउनी जीव खास
स्त्रीहत्येचें पाप देतें तुह्मांस ” ॥ १३ ॥

दुर्नीतीच्या राष्ट्रिची पट्टराणी
 बोले ती ही कर्कशक्रूर वाणी ।
 दादांचें तें घाबरे चित्त फार
 गेलें पाणी तोंडचें सर्व पार ॥ १४ ॥

दादा होती सर्वथा दीनरूप
 देती तीतें पत्र इच्छानुरूप ।
 स्वैणत्वाचें मान्यतापत्र कीं तें
 दादांनीं त्या अपिलें भामिनीतें ॥ १५ ॥

हस्ताघातें ताडुनी जो निजांका
 युद्धीं ठाके झुंजण्या वीर बांका ।
 राघोबा तो स्त्रीकरें होय चीत
 गेली सद्दी पेशव्यांची खचीत ॥ १६ ॥

आनंदी तें घेउनी पत्र वाची
 झाली नाहीं तृप्तता तन्मनाची ।

“मारावा” हे वर्ण ती दुःस्वभावा
योजी पत्रीं जेथ होते “धरावा” ॥१७॥

सिंगालागीं ती सुमेराख्य दासी
धाडी त्यातें आणवी स्वस्थळासी ।
तेथें गोष्टी सांगुनी थोर थोर
गोंवी त्यातें ती प्रतिज्ञेंत घोर ॥ १८ ॥

घाया ती त्या पुष्टि वाग्बंधनास
बोले “घेई बेल भंडार” त्यास ।
साधा भोळा तो करी सिंग तेंच
कृत्येचे त्या साधले डावपेंच ॥ १९ ॥

आनंदानें ती तदा फार डोले
त्याच्या हातीं पत्र देऊनि बोले ।
“या पत्रीं जें वणिलें काम वीरा
फत्ते त्याची त्वां करावी सुधीरा” ॥२०॥

आनंदीचा दुष्ट तो हेतु आला
 पत्रद्वारे त्याच्या प्रत्ययाला ।
 पश्चात्ताप तो तदा फार पोळे
 द्वैधीभावीं चंचलावृत्ति घोळे ॥ २१ ॥

बोले “गेली तोंडची जी जुवान
 होऊं काहो मी तिला बेइमान ।
 मेरा स्वामी प्राणसे होय प्यार
 त्याच्या कंठीं चालवूं का कट्यार” ॥ २२ ॥

तोलायाला या अशा दोन बाजू
 तच्चित्ताची वृत्ति होई तराजू ।
 जाती दोन्ही पारडीं उंच नीच
 आशा वाटे निर्णयाची उगीच ॥ २३ ॥

मार्ते योग्य स्वप्रतिज्ञापरत्व
 या बाजूला शेवटीं ये महत्व ।

त्या मर्दानें. पेशव्यांच्या वधाची
केली सारी सिद्धता शीघ्र साची ॥२४॥

हेरंबाचे उत्सवीं जी सुभीत
होती वाटे तीच पीडा लळीत ।
होतां, आली भेटण्या पेशव्यातें
चालोनी ये सिंग कीं तद्दधातें ॥ २५ ॥

हिंदुस्थानी सर्व बाणा तयाचा
अंगीं शोभे लष्करी वेष साचा ।
मध्या खोवी तीक्ष्ण तो शस्त्रभार
वाटे त्याची प्रेक्षकां भीति फार ॥ २६ ॥

संगें सेना घेउनी गारद्यांची
चाले वाट स्वामिच्या तो गृहाची ।
अश्वत्थामा पांडवांच्या वधातें
जाई जैसा तन्निवासस्थळातें ॥ २७ ॥

खझाघातें मारुनी द्वारपाळ.
 गेहीं जाई सिंग तो मूर्त काळ ।
 मध्यान्हीच्या सेवुनी भोजनास
 निद्रा लागे जेथ नारायणास ॥ २८ ॥

जागा झाला थोर कोलाहलानें
 दृष्टी फेंकी भोंवताली भयानें ।
 तों आधीं त्या वंदुनी पेशव्यास
 काढी खझा सिंग त्या मारण्यास ॥ २९ ॥

पावे चित्तीं पेशवा थोर धाक
 “ काका काका ” फोडुनी दीन हाक ।
 देवागारीं शीघ्र तो धाव घेई
 दादांलागीं हा ! मिठी घट्ट देई ॥३०॥

दादानांही सिंग तो आयकेना
 “ मारायातें हा मलाही चुकेना ।

या भावें ते सोडिती पेशव्यास
ज्याही इष्ट प्राणसें प्राणियांस ॥ ३१ ॥

नाजासीती दीन दीन स्वरानें
प्रार्थीयेलें त्यास नारायणानें ।
चित्तीं त्याचे ये तदा प्रेमपूर
टाकी शस्त्रा हातिंच्या सिंग दूर ॥ ३२ ॥

तां बोले त्या, पापिणी वोल दुष्ट
आटे सारें प्रेम तो होय रूष्ट ।
बोलें पेटे आंतच्याआंत भारी
खड्गा घेई मारण्यातें उगारी ॥ ३३ ॥

चांपाजी जो स्वामिसंरक्षणार्थ
मध्यें येई तो तुटे हो कृतार्थ ।
लोकीं त्याच्या कीर्तिरूपी सुधेला
सद्रक्तें त्या अक्षयीभाव आला ॥ ३४ ॥

हा ! हा ! मारी सिंग तो पेशव्यातें
 अज्ञानानें गुंतला जो पणातें ।
 प्रारब्धा वा भाससी तूं बलिष्ठ
 स्वामीतें कीं मारितो स्वामिनिष्ठ ॥ ३५ ॥
 देण्यः त्याच्या अग्न विच्छिन्नगात्रा
 सायंकाळीं चालली प्रेतयात्रा ।
 संगें जाती मुत्सदी कामगार
 ज्या सर्वाना दुःख दे हा प्रकार ॥ ३६ ॥
 नाना वापू अन्यही कारभारी
 दादांचा ये त्यांजला वीट भारी ।
 हें नाहीं हो चित्र, कीं सान थोर
 खैणत्वे त्यां दोष देती समोर ॥ ३७ ॥
 वाड्यामध्ये शोक केला स्त्रियांनीं
 ऐकोनी त्या सोडिला धीर कांनीं ।

आनंदीला मात्र आनंद झाला
अन्यकेशें दुःख ना मत्सऱ्याला ॥ ३८ ॥

श्रीमंतांना द्यावया तीळ तोय
दाटी वारीं दाहव्या थोर होय ।
नाना तेव्हां अन्य तत्पक्षगामी
तीरप्रांतीं योजिती युक्ति नामी ॥ ३९ ॥

लिंगें केलीं वालुचीं त्यां समस्तीं
भावे प्रेमें स्पर्शुनी तीं स्वहस्तीं ।
घेती ऐसी आण ते सत्यवादी
' नानांचा कीं चालवूं वंश गादी ' ॥४०॥

पूर्वामात्या मारवोनी अनाथ
आनंदीचे स्वैण ते प्राणनाथ ।
येते झाले पेशव्याच्या पदातें
होईना तें त्यां परी सोख्यदातें ॥४१॥

नाना त्यांचा पक्ष तो आपणास
 राजी नाही या विचारें त्यांस ।
 चिंता चितीं धाक वाटे सदैव
 लाभे कोणा दुष्कृतीनें सुदैव ॥ ४२ ॥

त्या पक्षाला राज्यतंत्रांत थारा
 लाधेना तो आंचवे स्वाधिकारा ।
 नाना त्यांचे अन्य जे जे सहाय
 त्यां त्यां साधी-कैद ये हाय ! हाय ! ॥ ४३ ॥

श्रीमंतांच्या दुःखवार्ता वधाची
 तच्छत्रूनां सौख्यदा होय साची ।
 लंघाया ते विप्रसत्ता पहाती
 दादा त्यांच्या पारिपत्यार्थ जाती ॥ ४४ ॥

“ मागे यांना ठेवणें इष्ट नाही
 मद्रोहाचा मंत्र होईल कांहीं ”।

ऐशी दादा मानसीं भीति घेती
संगे कैदी भानुसिंहासि नेती ॥ ४५ ॥

सेनेसंगे नीतिशास्त्रप्रवीण
जातां मार्गीं भानुवंशीं धुरीण ।
योजी कांहीं बुद्धियुक्तिप्रयोग
जेणे त्याच्या मुक्तिचा ये सुयोग ॥ ४६ ॥

येती नाना मुक्त होतां पुण्यास
दादांचे जे कारभारी तयांस ।
मंत्रें तंत्रें पाडिती मोहजाळीं
गंगावाडि मुक्त हो त्याच काळीं ॥ ४७ ॥

तिच्यासह पुरंदरा मनुजवर्य तो ये त्वरें
“गरोदर असे सती” कळुनि त्यास वाटे बरें ।
तदीय परि रक्षणा उचित दुर्ग तो थाटवी
विपक्षबलभंजना प्रचुर यत्न तो चालवी ॥ ४८ ॥

सर्ग ७ वा.

सवाई माधवराव पेशवे व नानांचीं
कारस्थाने.

होती सतीला नव पूर्ण मास
ईशप्रसादे प्रसवे सुतास ।
मरुप्रदेशीं तृषितास तोय
तसें तिला तें सुतरत्न होय ॥ १ ॥
कर्णीं पडे हें शुभवृत्त जेव्हां
नानांस झाला बहु हर्ष तेव्हां ।
निजप्रतिज्ञामय सागरास
तरावया नाव मिले तयांस ॥ २ ॥
पृष्ठीं तदा साखर ये गर्जांच्या
तेथोनि जाई वदनीं जनांच्या ।

आनंदिच्या भीतिवशें गर्में ती
दुष्प्राप्य उच्चाश्रय होय घेती ॥ ३ ॥

सनाम जो पूर्वज त्या सर्वाई
होवो असें इच्छुनि त्या 'सर्वाई' ।

पदासर्वे 'माधव' नाम देती
बऱ्याकडे कीं जन धाव घेती ॥ ४ ॥

जगांत या जन्मुनि दीड मास
पुरा न होई नव माधवास ।
नानामुळें तों घडला त्यास
अपूर्व ऐश्वर्यपदीं निवास ॥ ५ ॥

कुमार खेळे सुकुमार कांत
सुवर्णरत्नांकित पालखांत ।
तेथें तयाचें पदपद्म सेवी
तदीय वंशोचित मंत्रिदेवी ॥ ६ ॥

दोरी करें ओढुनि पाळण्याची
 धात्री करी निद्रित मूर्ति ज्याची ।
 स्वराज्यसूत्रां सगळ्या विहार
 करांबुजीं तो करवी कुमार ॥ ७ ।
 'जो' 'जो' असे सुंदर वर्ण कानें
 जो जो करावी परिसोनि ज्यानें ।
 कुमार तो माधव चारुगात्र
 घडे जनीं या जयशब्दपात्र ॥ ८ ॥

शय्यागृहीं कृत्रिम मारे रावे
 कटार शिकेहि तसे दिसावे ।
 साचिव्य बाल्योचित भूषणांस
 लाधे तदंगीं समकाल वास ॥ ९ ॥

देशीं विदेशीं शिशु-पेशव्याचें
 होई जनां शासन मान्य सार्चें ।

नाना तयाच्या वतिनें उद्धार
घेती स्वशीर्षीं गुरुराज्यभार ॥ १० ॥

अखंड नाना झटती सुतंत्र
करावया सर्वहि राज्यतंत्र ।
करावया तद्द्व्यवसायभंग
आला कुदैवे कठिण प्रसंग ॥ ११ ॥

स्वकीय लागे अधिकारछाया
क्षणक्षण क्षीणदशेसि जाया ।
तत्पुष्टिकामी रघुनाथराव
घेती स्वचित्तीं भलतीच हाव ॥१२॥

जाती विदेशीं करण्या उदीम
राज्येच घेती परि जे गनीम ।
त्या इग्रजांशीं रघुनाथराव
याचीतसे राज्यपदार्थ ठाव ॥ १३ ॥

जे अन्य राष्ट्रांतरिं फूट जेथें
 उभारिती स्वध्वज नित्य तेथें ।
 त्या इंग्रजांशीं रघुनाथराव
 याचीतसे राज्यपदार्थ ठाव ॥१४॥

सुनीति ज्यांची सुख दे विशेष
 स्वर्गाच ठेवी जंनं नामशेष ।
 त्या इंग्रजांशीं रघुनाथराव
 याचीतसे राज्यपदार्थ ठाव ॥१५॥

सारी जयां हांव सुधारण्याची
 वार्ता न ठावी असुधारण्याची ।
 त्या इंग्रजांशीं रघुनाथराव
 याचीतसे राज्यपदार्थ ठाव ॥१६॥

वाणिज्य राष्ट्रांत करावयास
 विनम्रं जे प्रार्थिति पेशव्यास ।

त्या इंग्रजांची धरण्यास कास
लज्जा न वाटे भटवंशजास ॥१७॥

जोडी खवा चोरुनि मांजरांची
जशी निजार्थातुर वानराची ।
भेटी तशी वंचक इंग्रजांची
स्वारी अहा ! घे भटवंशजाची ॥१८॥

देऊं करी त्यांस मुलूख पैसा
अव्हेर त्याचा मग होय कैसा ।
एकीकडे साखुनि ते सचोटी
तदंगिकारा करिती न खोटी ॥१९॥

नानामिषें विश्वसनीय चार
देशीं विदेशीं करिती प्रचार ।
ते सांगती येउनि हा प्रकार
नानांस चिंता जडली अपार ॥२०॥

मराठिराज्यस्थितिवंधनांस
 तदा न होता धरबंध खास ।
 सुमेरसिंग प्रभुकंठनाळ
 तेव्हांच तोडी जणु बंधजाळ ॥ २१ ॥

शिंदे तसे होळकर प्रवीर
 शौर्यद्युतीचे जणु कंठहीर ।
 मराठिकक्षेत्रुनि दूर जाती
 संपादण्या स्वार्थ सदा पहाती ॥ २२ ॥

बडोदचे गायकवाड शूर
 आटे तयांचा प्रभुभक्तिपूर ।
 प्रसिद्ध सेनापति भोंसल्यांस
 केले गृहींच्या कलिने उदास ॥ २३ ॥

बापू द्विसंधानपटु प्रसिद्ध
 दादांस झाले मिळण्यास सिद्ध ।

विपक्ष मोरो फडणीस घेती
बंधुत्व सारें विलयास नेती ॥ २४ ॥

इच्छा अशी हैदरखान दावी
स्वारी मराठ्यांवरि कीं करावी ।
निजाम केव्हां उलटेल याचें
मुळीं न होई अनुमान साचें ॥ २५ ॥

छदामही कोशगृहीं मिलेना
युद्धार्थ सेना जवळी असेना ।
राज्यां दुहीरूप कराळ घेई
अजिंक्य गोरा समरास येई ॥ २६ ॥

चौफेर या दुर्धरसंकटांची
परंपरा “आ” पसरौनि साची ।
चालौनि आली; द्विजराज्यदेवी
वाटे जनां सत्य विराम सेवी ॥ २७ ॥

देशाभिमान-प्रभुभक्ति-रूप
 द्विधार ही खड्गलता सुरूप ।
 अमोघ हातीं फडणीस घेती
 स्वदेशशत्रूप्रति तोंड देती ॥ २८ ॥

स्वबुद्धिच्या अद्भुत विक्रमानें
 चाणक्यही विस्मित होय ज्यानें ।
 नाना तयारी करिती रणाची
 प्रचीति येई समर्थीं गुणाची ॥ २९ ॥

सोडी जयश्री न पदारविंदा
 ज्याच्या रणीं तो रणशूर शिंदा ।
 योजूनि कांहीं हितमंत्र कानीं
 नेला स्वपक्षीं वळवूनि त्यांनीं ॥ ३० ॥

समर्पिला होळकरा अपार
 सर्वार्थसिद्धप्रद अर्थभार ।

त्याच्या तदा पूर रणोत्सवाचा
फिरे वळे योग्यदिशेसि साचा ॥ ३१ ॥

मंत्रप्रयोगें रणवद्धकाम
जागींच तो शांतविला निजाम ।
चाहूक्तिनीं हैदरखान नाग
सोडी मनींचा झणिं सर्व राग ॥ ३२ ॥

युक्तिप्रयुक्ती लढवूनि नामी
बापूस केलें निजपक्षगामी ।
नेलें स्वबंधूस महापदाते
कशी न जाई दुफळी लयाते ॥ ३३ ॥

आतां पुढें प्रश्न उरे व्ययाचा
तदर्थ नाना खजिना स्वतांचा ।
समग्रही मुक्त करुनि देती
“ उदार ” लोकीं ह्यणवूनि घेती ॥३४॥

निःशेष युद्धोचितसाधनांची
 सुसिद्धता सत्वर होय साची ।
 पुरंदराहूनि रणार्थ नाना
 प्रचंड सेना करिती खाना ॥ ३५ ॥

जळीं स्थळीं युद्ध करावयाचा
 कळे तदा आशय इंग्रजाचा ।
 तदर्थ नाना धुळ्यां तयार
 ठेवावया सांगति आरमार ॥ ३६ ॥

मुंबापुरी सोडुनि आंग्लसेना
 तुला जिला शौर्यगुणीं असेना ।
 निघे त्वरें पुण्यपुरीकडे ती
 दादांसवें चालुनि होय येती ॥ ३७ ॥

रोधी तळेगांव पुरःप्रयाण
 स्वीकारिती यास्तव तेथ ठाण ।

दोन्ही चमूसागर गौर कृष्ण
परस्परांशीं भिडण्यास तृष्ण ॥ ३८ ॥

रणांगणाची रचना सशास्त्र
सशास्त्र वाद्यध्वनि आयुधास्त्र ।
समस्त शास्त्रोचित हालचाली
सेना अशी आंग्ल रणार्थ आली ॥ ३९ ॥

कावा गनीमी चिर पाठ जीतें
सेना मराठी ज्ञाणि तोंड तीतें ।
देई, तदा संगर-रंग-देवी
प्रवेश हिंसामय आद्य सेवी ॥ ४० ॥

छाया भयाणा रण-दुर्दिनाची
व्यापी मुखश्री रणमंडळाची ।
उल्हादयंत्रोत्थित धूम्रराशी
मेघापरी झांकितसे नभाशी ॥ ४१ ॥

तोफांतुनी नाद उठे प्रचंड
 वाटे धरित्री करितो दुखंड ।
 झडे तशी फैरहि बंदुकांची
 चाले दिवाळी जणु अंतकाची ॥ ४२ ॥

आरक्तवस्त्रांसम रक्तपूर
 विस्तारती संगरभूत दूर ।
 कीं घातल्या पायघड्याच वाटे
 येण्या जयश्री-विहिणीस वाटे ॥ ४३ ॥

युद्धस्थळी तीर्थपुरीच वाटे
 यात्रेस तेथे भटसंघ दाटे ।
 तदादरातिथ्य करावयाला
 वाटे स्वये भिक्षुक काळ झाला ॥ ४४ ॥

चाले असैं तुंबळ युद्ध फार
 गोरा करी तो अनिवार मार ।

बंजार हिंदू सरदार भीत
माघार घेती घडती न चीत ॥ ४५ ॥

हाले जसा वृक्षसमूह वार्ते
परी न सोडी निज आसनाते ।
मार्गे तसा हिंदुगण प्रयाण
करी न सोडी परि मूळठाण ॥ ४६ ॥

नव्या दमें ते रणरंगधीर
पुन्हा पुन्हा दक्षिणदेशवीर ।
त्या श्वेतवर्णी भटमंडळास
पाचारिती युद्ध करावयास ॥ ४७ ॥

विलायती सैन्य कवायती ते
दावी बहू युद्धचमत्कृतीते ।
स्वलोहनाडींतुनि अग्निवृष्टी
करी जिणे विस्मित होय सृष्टी ॥ ४८ ॥

ती काळदूतीसम अग्निवृष्टी
 निवारण्या झांकुनि हिंदु दृष्टी ।
 अनन्यचित्तें करिती प्रयास
 न लाभली सिद्धि परी तयांस ॥ ४९ ॥

नानांस हें दुःखद वर्तमान
 कळे, निमालें क्षण देहभान ।
 खंबीर ते पूर्ण परी मनाचे
 आधीन होती नच संकटाचे ॥ ५० ॥

पाटीलबोवा हरिपंत यांस
 तात्काळ ते पाठविती रणास ।
 जो पानशेऽधिष्ठित तोफखाना
 युद्धार्थ तोही करिती रवाना ॥ ५१ ॥

कसे वसे जे निजयुद्धकार्य
 करीत होते सरदार आर्य ।

साहाय्यलाभें बहु धीर त्यांस
आला, चढे रंग रणोत्सवास ॥ ५२ ॥

मारुं मरुं वा समरांत आजी
गडी मराठे रणशूर गाजी ।
अशी प्रतिज्ञा करुनी सुघोर
होती रणा सज्ज उभे समोर ॥ ५३ ॥

धडा धडा तोफ रणीं धडाडे
कडा कडा बंदुकही कडाडे ।
सणा सणा बाण करी सणाणा
करी तदा आंग्लचमू ठणाणा ॥ ५४ ॥

करी मराठा अनिवार मारा
मृत्यूविणें आंग्लबळा न थारा ।
जो जो करी तें लढण्या उपाय
तो तो शणीं निष्फलतेस जाय ॥ ५५ ॥

सेना मराठी रिपुकोट फोडी
 त्यातें रणीं ती मनसोक्त झोडी ।
 मार्गें विजारीभट पाय घेती
 “अजिंक्य” ही कीर्ति लयास नेती ॥५६॥

जसें जसें इंधन आंग्लरूप
 संग्रामकुंडांत पडे विरूप ।
 तसा तसा आर्यवर्णीं प्रचंड
 शौर्याग्नि पेटे भडके अखंड ॥ ५७ ॥

काळ्या चमूची रचना पहाया
 आकाशिंचा बाप जणू बहाया ।
 झाडावरी इष्टुर फांकडा तो
 चढे विपक्षीय चमू पहातो ॥ ५८ ॥

स्वर्गप्रयाणोन्मुख त्याच वाटे
 लागे तया पौंचविण्यास वाटे ।

अमोघसंधानकलानुरागी
कोणी मराठाभट तोफ डागी ॥ ५९ ॥

तेथें करी अद्भुत शौर्य वास
त्याच्या जणू उत्सुक दर्शनास ।
गोळा उरीं आंग्ल बहादुराचे
लागे उडाले तुकडे धडाचे ॥ ६० ॥

दुःखप्रभा संभ्रमभीतिघाई
हिंदूसर्वे आंग्लचमूंत जाई ।
होई तदा ती बहु दीनवाणी
आणी मुखींचें नयनांस पाणी ॥ ६१ ॥

घेऊनि नंगी समशेर हातीं
प्रवर्तती आर्य विपक्षघातीं ।
तदा चमत्कार अपूर्व झाले
वर्णू कित्ती ते रसना न चाले ॥ ६२ ॥

म्लेंच्छांवरी ते पडले तुटोनी
 गेले परी म्लेंच्छचि ते तुटोनी ।
 गेले तुटोनी तरिही जगास
 वाखाणिती ते रिपुच्या यशास ॥ ६३ ॥

हातीं शिरें घेउनि झुंजताती
 कंठावरी तीं परि नांदताती ।
 तीं आर्यखड्गें उडती नभांत
 येती नभांतूनि रणांगणांत ॥ ६४ ॥

कितीक गोरेभट हीनदीन
 रणांगणीं नाचति कंठहीन ।
 युद्धस्थळी कीं हिणवी नभातें
 राहू तुला एक अनेक मातें ॥ ६५ ॥

रणांगणीं ज्या मृतवीरराशी
 कितीक त्यांच्या दडले तळाशीं ।

आश्रय वाटे शरणागतातें
देती व्यसूही भट आश्रयातें ॥ ६६ ॥

कितीक सोजीर रणायुधातें
त्यजूनि दांतीं धरिती तृणातें ।
कालत्रयींही घडती न दास
त्यां ये विधे ! ही स्थिति इंग्रजांस ॥ ६७ ॥

बाकी उरे जें बळ तें अशेष
पळूनि जाई भय घे विशेष ।
काळ्या चमूचा मग एक भाग
त्याचा करी सत्वर पाठलाग ॥ ६८ ॥

पराभवे या सितसैनिकांचा
खग्रास होई मुखचंद्र साचा ।
काळी चमू ती जयसंगशाली
विशेष शोभे कृतकृत्य झाली ॥ ६९ ॥

जाणो मराठाबळधन्यवाद
 भरे दिगंतीं जयवाद्यनाद ।
 करुनि या अद्भुत विक्रमास
 गेली चमू शिघ्र पुरंदरास ॥७०॥

नानांस ही शत्रुपराभवाची
 वार्ता जणू हो सुतसंभवाची ।
 कसा करावा तह इंग्रजाशीं
 विचार हा ते करिती मनाशीं ॥७१॥

समुद्रयुद्धीं धुळपें बहार
 केली रिपू पावति पूर्ण हार ।
 दिनक्रमें हें शुभवृत्त आलें
 दुग्धीं पडे साखर तेंवि झालें ॥७२॥

पुढें घडे तो तह सालवीचां
 आरंभ जो लांबवी इंग्रजीचा ।

दादांस गौदातटवास भाग

पडे, न लाभे लव राज्यभाग ॥७३॥

जाळोनी रिपुसंघशुष्कतृण तें बुद्धिप्रभावानळें

नेवोनी भटराजराज्यतरुला संफुल्लभावा बळें ।

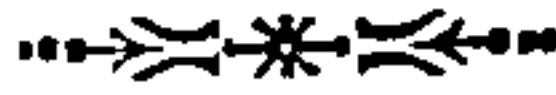
नाना धीर उदार नंतर असा हेतू मनीं आणिती

न्यावे पुण्यपुरीस कीं सुसमयीं त्या बालमंत्र्या-

प्रती ॥ ७४ ॥

सर्ग ८ वा.

कापट्यपरिस्फोट.

तो मुहूर्त धरिला गमनातें
जो रुचे गणकवर्य-मनातें ।
सिद्धता अवसरोचित तूर्ण
भानुराज करवी परिपूर्ण ॥ १ ॥

ये क्रमें शुभ अपेक्षित वार
पेशवा शिशुसर्वे परिवार ।
लागला निजपथक्रमणातें
सूर्य कीं मकरसंक्रमणातें ॥ २ ॥

ज्याचिया तनुस कांचन रत्नें
लाविला भरजरी कुथ यत्नें ।

त्या विनायकगर्जीं सुकुमार
शोभला सु-भटवंश-कुमार ॥ ३ ॥

मस्तकीं दळति धन्य उदंड
चामरें रुचिर कांचनदंड ।

हेमदंडपरिभूषितपाणी
बोलती जन पुढें “जय” वाणी ॥ ४ ॥

पादचारै-रथ-वाजि-तुरंग
चाललें बळ सर्वें चतुरंग ।
होतसे मधुर मंगळ वाटे
वाद्यघोष गगनोदर दाटे ॥ ५ ॥

येतसे स्वपाति ही शुभवार्ता
जाहली श्रुत तदा विरहार्ता ।
दंग पुण्यनगरी सुखरंगीं
होउनी डुलत हर्षतरंगीं ॥ ६ ॥

सर्व सद्गुण-कला-प्रियगेह
 भूषवी रुचिर ती निजदेह ।
 चातकी वन तशी स्तिमिताक्षी
 उत्सुका स्वपतिचा पथ लक्षी ॥ ७ ॥

पातला सचिव पुण्यपुरातें
 ऊत येत जनहर्षपुरातें ।
 नाथदर्शन-सुखामृतवृष्टी
 लाभतां निवतसे जनदृष्टी ॥ ८ ॥

पावतां उदयविंब रवीचें
 शोभतें मुख जसें सरसीचें ।
 पुण्यपत्तन तसें बहु शोभे
 मंत्रिदर्शन यदा शुभ लाभे ॥ ९ ॥

क्षीरमार्ग विलसे भ-गर्णांनीं
 तेंवि पुण्यपुरमार्ग जनांनीं ।

कौतुके वधत त्या भटबाल
ये गृहा निज मनोज्ञ विशाल ॥ १० ॥

मंत्रिबाल करितां निजवास
ये महत्व बहु पुण्यपुरास ।
तेथ तत्प्रतिनिधी फडणीस
शासिती नयबळें जगतीस ॥ ११ ॥

भानुसिंह नृप-नीति-नटीला
नाचण्या विविध नृत्यगतीला ।
देशकालगति पाहुनि लावी
राज्यरंग सुषमा बहु दावी ॥ १२ ॥

वृत्त-वर्ण-रचना परिरक्षी
भिन्नता लघुगुरुंतिल लक्षी ।
अर्थसिद्धि करितो रुचिरा जो
भानुराज कविच्यासम साजो ॥ १३ ॥

लोककार्य करण्या करभार
 वैचितो सकळ भानु उदार ।
 उच्च पूज्य पदवीप्रति आला
 व्योमभानुतुलनाक्षम झाला ॥ १४ ॥

धाक शासनभयें कुजनांते
 तोष दे गुणभरें सुजनांते
 कांपवी रिपुगणासि थरारा ।
 वाटवी बहु जनांसि दरारा ॥ १५ ॥

हीन-दीन-विपदार्त-जनांचा
 तो पिता पुरुषपुंगव साचा ।
 दान-धर्म-करुणादि-यशाची
 शुभ्र शाल तनु भूषवि त्याची ॥ १६ ॥

सांगती पट्टु अवंचक चार
 सर्वही स्व-पर-राष्ट्र-विचार ।

भाणिती सकळही जगतातें
भानु भानुसम दृष्टिपथातें ॥ १७ ॥

सांगुनी हितगुज स्वमनीचें
श्रोत्र शत्रु रिझवी रमणीचें ।
तेंहि हो विदित त्या लवलाहीं
गुह्य-भेदन-कला अतुला ही ॥ १८ ॥

दत्तवास-तरुच्या कुसुमांचें
मूळ जेंवि फलसूचित साचें ।
राज्यकार्य अतिगुप्त तदीय
तेंवि हो फलवशें अनुमेय ॥ १९ ॥

भानुची सुखद संगति साजे
विपराष्ट्र-शतपत्र विराजे ।
कीर्ति-गंध भरला भुवनांत
गुंगती मनुजभृंग सुखांत ॥ २० ॥

त्या स्वदेश-जन-कार्य-परातें
 एकदा चतुर भानुवरातें ।
 इंग्रजी कपटशील वकील
 येउनी वदत बोल पुढील ॥ २१ ॥

“ ऋद्धि-सिद्धि-युत पंडितराज
 हेतु एक धरुनी मनिं आज ।
 पातळों तुमचिया चरणांशीं
 माझिया श्रवण द्या वचनाशीं ॥ २२ ॥

खाद्य-पेय-वसनादि उदारा
 माझिया उचित जे परिवारा ।
 ते पुण्यांत मिळती न पदार्थ
 कष्टपूर्ण गमतो चरितार्थ ॥ २३ ॥

जे तदर्थ अमुचे बहु हाल
 ते जरी सकल दूर कराल ।

नित्य थोर तुमचे उपकार
आमुच्या स्पृतिपथीं वसणार ॥ २४ ॥

जे आह्मांप्रति पदार्थ जरूर
मुंबईस मिळती भरपूर ।
नित्य तेथुनि तदानयनाची
संमती विनत हा आजि याची ॥ २५ ॥

आंग्लवक्त्रकृत या विनतीस
शीघ्र मान्य करिती फडणीस ।
तो वकील परितुष्ट सकाम
जातसे करुनि त्यांस सलाम ॥ २६ ॥

येरझार करिती तदगारीं
अन्नपान—शिविका प्रतिवारीं ।
चालला क्रम असा बहुमास
जाहला विदित सर्व जगास ॥ २७ ॥

त्यांत जो प्रथम चित्रविशेष
तो घडे दिनवशें स्मृतिशेष ।
वास्तपुस्त शिविका-गमनाची
घे कधीं न कुणिही पथिं साची ॥ २८ ॥

तों स्वराज्य परिरक्षणदक्ष
शत्रुकृत्यविनिवेशितलक्ष ।
पाठवी चतुर भानुकुलेश
मार्गरक्षक जनांसि निदेश ॥ २९ ॥

“ ताम्रवर्ण शिविका पथिं आजी
दृष्टि गोचर घडेल तुह्मां जी ।
रोधुनी द्रुत तिच्या प्रगतीतें
नीट रक्षण करा मग तीतें ॥ ३० ॥ ”

कार्यनिष्ठ बहुदक्ष जकाती
ताम्रवर्ण धरिती शिविका ती ।

इंग्रजी विदितवृत्तवकील
होतसे सपदि संभ्रमशील ॥ ३१ ॥

तो करी परि सबे भ्रमभंग
शांतवी चलित चित्तरंग ।
घोळवी निजमनीं क्रमपूर्व
या विचारसरणीस अपूर्व ॥ ३२ ॥

“ इंग्रजी कपटबंध फसेल
हे कधींहि सहसा न घडेल ।
वित्तलोभवशचित्त जकाती
रोधिती मज गमे शिविका ती ॥ ३३ ॥

मार्गरक्षक जरी धन-काम
त्यां मिलेल नच एक छदाम ।
सांगुनी सकल पंडितराया
प्रार्थितों उचित दंड कराया ॥ ३४ ॥

गुप्तहेर फिरती बहुसाळ
 तन्मुखें परिसुनी छलजाळ ।
 पंडितेंच शिविकेप्रति वाटे
 विघ्न हें करविलें मज वाटे ॥ ३५ ॥

मागणें तरिहि जाउनि दाद
 हाचि मन्मन कथी हितयाद ।
 नष्टऊन अथवा मम दोष
 तें तसा करिल पंडित रोष ” ॥ ३६ ।

आत्मनीतिकुलटेस कुशील
 साधिवशी नटविण्यास वकील ।
 तो करी गमन भानुवरातें
 जो वसे निजसभासदनातें ॥ ३७ ॥

जोडुनी उभयही निजहात
 आदरें करूनियां प्रणिपात ।

वृत्त तो सकल त्याप्रति सांगें
दाद दीनमुख नंतर मागे ॥ ३८ ॥

भानु तें सकल ऐकुनि घेती
शांतवृत्ति मग उत्तर देती ।

“ धर्मशील करिती मम भृत्य
आजपावत न ईदृश कृत्य ॥ ३९ ॥

हैं कळे न मज जे नयशील
आज कां अनय ते करितील ।
पारिपत्य शिविका बघुनी ती
त्यां करुं उचित ही नयरीती ” ॥ ४० ॥

भानुराजवचनें शिविकेसी
आणिती अनुग शीघ्र सभेसी ।
तो वकील चरके स्वमनांत
छद्म कीं निज कळेल जनांत ॥ ४१ ॥

मोकळी करविली शिविका ती
 आंत जों सकळ लोक पहाती ।
 तों दिसे उघड दृष्टिसमोर
 वस्तुजात समरोचित घोर ॥ ४२ ॥

तो तदा कुटिल आंगल वकील
 जाहला चकित खिन्न खजील ।
 भानुवंशवर तोंच तयास
 बोलला उचित या वचनास ॥ ४३ ॥

“ शस्त्र अस्त्र तुमचे जन खाती
 ये प्रचीति अजि पूर्ण मला ती ।
 या हवेस पचती न परी तीं
 रोधिली क्षणुनि भृत्यगणीं तीं ॥ ४४ ॥

दारु जी वहनांतुनि आली
 तोफ-बंदुकमुखीं तिज घाली ।

ती मनुष्य-जठरोचित नाहीं
रोधिली ह्यणुनि भृत्यगणांहीं ॥ ४५ ॥

अन्नपान-शिबिकानयनाचा
म्या रुकार दिधला परि त्याचा ।
हा अनिष्ट घडला परिणाम
इंग्रजी नय ठरे छलधाम ॥ ४६ ॥

होतसां तुम्हिच शासनपात्र
दोष ये न अनुगां अणुमात्र ।
काय शासन करूं मज सांगा
लागलें प्रबळ दूषण आंगा ” ॥ ४७ ॥ ■

भानुचें वचन हें परिसोनी
तो वकील जुळुनी कर दोनी ।
“ भो क्षमस्व भगवन्करुणाब्द ”
बोलला विनत हे मृदुशब्द ॥ ४८ ॥

मोकळी करविली शिविका ती
 आंत जों सकळ लोक पहाती ।
 तों दिसे उघड दृष्टिसमोर
 वस्तुजात समरोचित घोर ॥ ४२ ॥

तो तदा कुटिल आंगल वकील
 जाहला चकित खिन्न खजील ।
 भानुवंशवर तोंच तयास
 बोलला उचित या वचनास ॥ ४३ ॥

“ शस्त्र अस्त्र तुमचे जन खाती
 ये प्रचीति आजि पूर्ण मला ती ।
 या हवेस पचती न परी तीं
 रोधिली ह्यणुनि भृत्यगणीं तीं ॥ ४४ ॥

दारु जी वहनांतुनि आली
 तोफ-बंदुकमुखीं तिज वाली ।

ती मनुष्य-जठरोचित नाही
रोधिली ह्यणुनि भृत्यगणांहीं ॥ ४५ ॥

अन्नपान-शिविकानयनाचा
म्या रुकार दिधला परि त्याचा ।
हा अनिष्ट घडला परिणाम
इंग्रजी नय ठरे छलधाम ॥ ४६ ॥

होतसां तुल्लिच शासनपात्र
दोष ये न अनुगां अणुमात्र ।
काय शासन करुं मज सांगा
लागले प्रबळ दूषण आंगा ” ॥ ४७ ॥

भानुचें वचन हें परिसोनी
तो वकील जुळुनी कर दोनी ।
“ भो क्षमस्व भगवन्करुणाब्द ”
बोलला विनत हे मृदुशब्द ॥ ४८ ॥

“ मुंबईस शिविका दवडावी
गोष्ट ही पुनरपी न करावी । ”

इंग्रजा कथुनि हा उपदेश
पाठवी परत भानुकुलेश ॥ ४९ ॥

तो सर्वे निजगृहस्थिति सेवी
पुस्तकीं लिहुनि हें मग ठेवी ।

‘ जों वसे चतुर पंडित नाना
तों अजिक्य भटराज्य परांना ’ ॥ ५० ॥

विप्रधेनुगण नित्य रिपूतें

जिकण्या प्रबल धूर्त टिपूतें ।

तो ससैन्य मग भानुललाम

चालला रिपुहि ये रणकाम ॥ ५१ ॥

युद्धयोग बहु तुंबल झाला

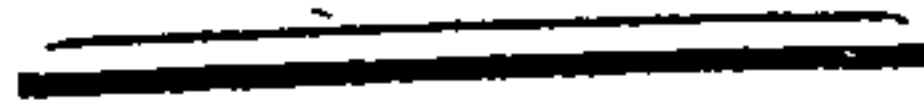
अनुचा समरदर्प निमाला ।

खंडणी विपुल दुर्ग वदामी
भानुराज करिती करगामी ॥ ५२ ॥

येउनी विजययुक्त पुण्यास
पारिपत्य करवी गिलच्यांस ।

सूड पानपतच्या समराचा
धेववी सफल-संगर साचा ॥ ५३ ॥

होई विवाहविधि त्या मग माधवाचा
तद्वर्णना पुरतसे कविची न वाचा ।
नानांस वृत्त कळलें तंव कीं निजाम
होऊं बघे समयलंघन वद्धकाम ॥ ५४ ॥

सर्ग ९ वा.

खरड्याचा युद्धप्रसंग.

पाश्चात्य-पूर्वात्य-रणागमाचें
रहस्य जाणे परिपूर्ण साचें ।
तो वीर वीर्यार्णव सव्यसाची
शिंदा धरी वाट सुरालयाची ॥ १ ॥

जो जामदग्न्यासम विप्रवीर
युद्धीं विराजे रणरंगधीर ।
कालोदरीं तो हरिपंत वास
सेवी यशःश्री वितरी जगास ॥ २ ॥

या दोन सेनापतिंचा विराम
करी मराठीबळ मंदधाम ।

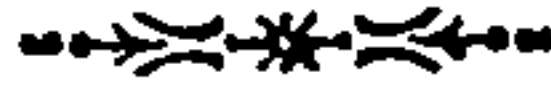
शौर्य-श्रुतीचे जणु हात दोनी
दुर्दैवयोगें पडले गळोनी ॥ ३ ॥

ही पेशव्यांची विधिदत्त हानी
ऐकूनि आनंद निजाम मानी ।
वाटे तया पूर्वपराजयाची
ये वेळ ही फेड करावयाची ॥ ४ ॥

निजामशाहींत असे सुजाण
मशीर उल्मूलुख जो दिवाण ।
तोही तसा बोध करी तयाला
अर्नीत कीं आज्यनिपात झाला ॥ ५ ॥

निजाम उन्मत्त मदांध मानी
तो पेशव्यातें तृणतुल्य मानी ।
ह्मणूनि कीं माधव भांचलिस
तच्चित्तकोपाग्नि करी प्रदीप्त ॥ ६ ॥

सर्ग ९ वा.

खरड्याचा युद्धप्रसंग.

पाश्चात्य-पूर्वात्य-रणागमाचें
रहस्य जाणे परिपूर्ण साचें ।
तो वीर वीर्यार्णव सव्यसाची
शिंदा धरी वाट सुरालयाची ॥ १ ॥

जो जामदग्न्यासम विप्रवीर
युद्धीं विराजे रणरंगधीर ।
कालोदरीं तो हरिपंत वास
सेवी यशःश्री वितरी जगास ॥ २ ॥

या दोन सेनापतिंचा विराम
करी मराठीबळ मंदधाम ।

शौर्य-द्युतीचे जणु हात दोनी
दुर्दैवयोगें पडले गळोनी ॥ ३ ॥

ही पेशव्यांची विधिदत्त हानी
ऐकूनि आनंद निजाम मानी ।

वाटे तया पूर्वपराजयाची
ये वेळ ही फेड करावयाची ॥ ४ ॥

निजामशाहींत असे सुजाण
मशीर उल्मूलुख जो दिवाण ।
तोही तसा बोध करी तयाला
अर्नीत कीं आज्यनिपात झाला ॥ ५ ।

निजाम उन्मत्त मदांध मानी
तो पेशव्यातें तृणतुल्य मानी ।
ह्मणूनि कीं माधव भांवलिस
तच्चित्तकोपाग्नि करी प्रदीप्त ॥ ६ ॥

जो पेशव्यांचा अभिमानशील
 गोविंद काळे ह्यणुनी वकीलं ।
 मागे यदा तो करभार सर्व
 मशीर दे उत्तर त्या सगर्व ॥ ७ ॥

“ त्वत्स्वामिहस्तीं दमडी पडेल
 ही गोष्ट आतां न कधीं घडेल ।
 संग्राम-कंडू-शमनोत्सुका ही
 अस्मच्चमू वाट तदर्थ पाही ॥ ८ ॥

प्रसिद्ध हें वम्मन भातख्राऊ
 आह्मी पिढीजाद असों लढाऊ ।
 दुग्धीं जरी वायस नित्य न्हाती
 ते राजहंसांसम काय होती ? ॥ ९ ॥

जे दर्भ हातीं धरिती अखंड
 ते आज घेती भट राजदंड ।

सोडोनि जाती निज नित्यधर्म
अंतीं तयां दुःख मिळे न शर्म ॥ १० ॥

कटीस कौपीन विभूति अंगीं
तुंबा करीं ते फडणीस संगीं ।

वेषे अशा माधव पेशव्यास

देतोच काशींत विशंक वास” ॥ ११ ॥

इत्यादि तो मूढ वजीर वाची

दुरुक्तिनामावलि माधवाची ।

निजामशाहींत गमे मनाला

जन्मा पुन्हा तो शिशुपाल आला ॥१२॥

“ही वलगना कां करितां वृथाच

होईल तच्छासन योग्य साच” ।

देती असें उत्तर अल्प काले ०

क्रोधाग्नि ज्यांच्या हृदयीं उफाले ॥१३॥

सिगेसि नेण्या अवधीरणाशा
 तो म्लेंच्छमंत्री करवी तमाशा ।
 तदर्शना उत्सुक फार झाले
 निजाम त्याचे सरदार आले ॥ १४ ॥

भ्रुभंगसंज्ञा करितां वजीर
 तेथें तदर्थज्ञ तमासगीर ।
 नाना तसें माधवराव याचें
 विद्रूप ते आणिति सोंग साचें ॥ १५ ॥

काले तिथें प्रेक्षकमंडळांत
 होते त्यां कोप चढे नितांत ।
 आरक्त झाला मुखभाग सारा
 त्यांचा तसा ओंठ हले थरारा ॥ १६ ॥

●
 निजामराज्यस्थितिहानिहेतू
 ते भासले मूर्तचि धूमकेतू ।

कल्पांतमेघध्वनिचंड बोल
ते बोलती जे घडले न फोल ॥ १७ ॥

“हाणूनि माथां उपहासदंड
कां सिंह हा चाळवितां प्रचंड ।
जंबूक हो ! तो करणार चाल
तेव्हां कसें जीवित वाचवाल ? ॥ १८ ॥

या मानभंगें खवळोनि सर्व
मराठिसेनार्णव तो अखर्व ।
येईल कल्पांतसमुद्रतुल्य
लंघील हें राष्ट्र रयें अतुल्य ॥ १९ ॥

निवारण्याला प्रगती तयाची
व्याली असे माय जर्गी कुणाची ।
समीप आला तुमचा विनाश
समोर हा रंग न, कालपाश ॥ २० ॥

मानूनि ती लेखलिपी प्रमाण
 वीर प्रतापी करिती प्रयाण ।
 सवेग ते पुण्यपुरीस येती
 स्वस्वस्थळीं सैन्यनिवास देती ॥ २८ ॥

उद्भासिता वीरगणावलींनीं
 कीं शौर्य-धैर्योपवनस्थळींनीं ।
 ती पेशव्यांची कुलराजधानी
 शोभे स्वताला कृतकृत्य मानी ॥ २९ ॥

दिनक्रमें निश्चित वार आला
 एकत्र सारा दळभार झाला ।
 नानांसर्वे माधवराव साचीं
 सूत्रें स्वहस्तीं धरिती तयाचीं ॥ ३० ॥

प्रस्थानभेरी झडती प्रचंड
 मराठिसेनार्णव तो अखंड ।

रणोत्सवा-पूर्ण करी प्रयाण
संगें विराजे भगवें निशाण ॥ ३१ ॥

वाग्देवते भाग्य तुझे विशाल
लाधे तुला हा शुभ पर्वकाल ।
कीं पाहसी दृष्टिपथासमोर
सारे मराठीभट सान थोर ॥ ३२ ॥

लाधे तुला हा न पुन्हा सुयोग
त्याचा करी तूं उचितोपयोग ।
त्यांच्या सुनामग्रहणें स्वतांस
अगे करीं पावन वाचकांस ॥ ३३ ॥

विख्यात तो वंशज भोंसल्यांचा
चाले रघोजी निधि विक्रमाचा ।
शिंदा तसा दौलतराव शूर
शोभे धृतीचा जणु कर्णपूर ॥ ३४ ॥

रूणा निघे होळकर प्रतापी
 नामें तुकोजी रिपुसंघतापी ।
 जाई तसा गाइकवाड वीर
 “फत्ते” पदें भूषित सिंग धीर ॥ ३५ ॥

निघे कराया घनघोर आज्ञी
 पराक्रमी घोरपडे तुळाजी ।
 स्वकीय निंबाळकर प्रभाव
 दावावया चालति जानराव ॥ ३६ ॥

रावे जयश्री चरणीं जयांचे
 “भाऊ” दुजेही पटवर्धनांचे ।
 ते शोभती वंशज तेथ साचे
 साचे जणू शौर्य यशोरसाचे ॥ ३७ ॥

थौरात-पोवार-चव्हाण-काशी
 वंशांतले या भट शौर्यराशी ।

विराजती तेथ तसे सुधीर
ते मोहिते-जाधव-वंशवीर ॥ ३८ ॥

परांजपे-पंडित-पानशांस
पुरंदरे-बेरड-भोइळ्यांस ।
रास्ते-शितोळे-शिरके भटांस
लाधे तदा सैन्यगणीं निवास ॥ ३९ ॥

पेठे सविंचूरकर प्रसिद्ध
ससैन्य होती रणयानसिद्ध ।
रणार्थ ओढेकर गोडबोले
स्वकीय सैन्यासह ते निघाले ॥ ४० ॥

करावया स्वामिहितार्थ जन्य
हे धन्य जे वीर असंख्य अन्य ।
जाती क्रमें ते खरड्यास येती
युद्धार्थ तेथें मग ठाण घेती ॥ ४१ ॥

निजामही तेथ ससैन्यभार
 युद्धप्रसंगार्थ वसे तयार ।
 दोन्ही चमू त्या करुनी सुघोष
 परस्परांशीं भिडती सरोष ॥ ४२ ॥

करी पदाती-वरि चाल पत्ती
 वरी गजाशीं रणयोग हत्ती ।
 अश्वावरी अश्व रणीं निघाला
 गांठी तिरंदाज तिरंदजाला ॥ ४३ ॥

तोफेस हो तोफ विवादशाली
 बंदूकिला बंदुक साद घाली ।
 भाल्यास भाला भिडण्यास येई
 खड्गास खड्ग प्रतिघात देई ॥ ४४ ॥

व्यापी रजःचूर नभस्तलार्ते
 स्वर्गप्रयाणोन्मुखवीर त्यांते ।

सोपान कीं मृण्मय भूमिदेवी
उभारुनी उंच रणांत ठेवी ॥ ४५ ॥

असंख्य नानाविध शस्त्रभार
करी झरारा बहु येरझार ।
रणांगणीं कीं करण्या उदीम
वाटे यमाचे फिरती मुनीम ॥ ४६ ॥

रणांगणीं रक्तनदी खळाळे
रक्तप्रभा वीरगणीं झळाळे ।
संग्रामदेवी गमते मनास
कीं खेळती रंगरसीं विलास ॥ ४७ ॥

भरे निनादें बहु धूर सोडी
निजोदरीं लोक असंख्य जोडी ।
प्रेतें गमे कीं बनवावयाची
युद्धस्थळी ती गिरणी यमाची ॥ ४८ ॥

गडी मराठे रणशूर मर्द
 अनन्य चित्तें करिती विमर्द ।
 त्यांचा न साहे रिपुला प्रताप
 झाला वहू जर्जर तो सताप ॥ ४९ ॥

म्यानांतुनी खड्गलता कराळ
 काहूनि ते कापिती कंठनाळ ।
 जिव्हा यमाच्या जणु जातशोष
 आस्वादित्ती रक्तरसा सतोष ॥ ५० ॥

भाले मराठी-भट-हस्त-वासी
 विदारिती शत्रुभुजांतरांसी ।
 कीं भक्षिती देह-समीर नाग
 रत्नप्रभा-भासुर-तुंड-भाग ॥ ५१ ॥

दशाननाऽशोकवना बळानें
 विध्वंसिलें अंजनिच्या सुतानें ।

शौर्ये मराठी भटसंघ झोडी
तसे निजामीवळवृंद तोडी ॥ ५२ ॥

मुखीं फलश्रीयुत शालिमाला
पडे जशी खंडित भूतलाला ।
वीरावली श्मश्रुमुखी पराची
तशी पडे विद्धरणांत साची ॥ ५३ ॥

चौफेर लागे वणवा वनाला
पक्षी पशूंच्या मिति ना भयाला ।
होई तसे त्या परसैनिकांस
पळनि जाती दशदिङ्मुखींस ॥ ५४ ॥

रणांगणा सोडुनि तो निजाम
पळे भये व्याकुल मोघकाम ।
स्वरक्षणाला खरड्यांत आला
वेढी तिथे माधवसैन्य त्याला ॥ ५५ ॥

तेथें मिळेना लव अन्नपाणी
 झाली निजामस्थिति दीनवाणी ।
 वाटे तया हा टळण्या अपाय
 तहाविणें अन्य नसे उपाय ॥ ५६ ॥

तो मागणी दूतमुखें तहाची
 सुदुर्दशापन्न निजाम याची ।
 नाना तहीं सांगति बाब जी जी
 तीतें करी तो गतगर्व "जी" "जी" ॥ ५७ ॥

मशीर त्याचे खळ साथिदार
 संपत्तिचा लाभ तसा अपार ।
 मुलूख वाटे तितुका मनास
 लाभे तदा त्या भटपुंगवास ॥ ५८ ॥

पुढें जयश्री शुभसंगशाली
 भटेन्दुची मूर्ति पुण्यास आली ।

त्या वेळचा थाट “अवर्णनीय”
या पांच वर्णानिच वर्णनीय ॥ ५९ ॥

युद्धार्थ आले सरदार नाना
वस्त्रे अलंकार यथार्ह नाना ।
समर्पुनी बोळविती तयांस
देती अनुज्ञा मग जावयास ॥ ६० ॥

भानूत्तमाचा शुभकीर्तिपूर
लोकीं फिरे या विजये सुदूर ।
प्रजा प्रभूते विनवी अखंड
“नानांस आयुष्य असो उदंड” ॥६१॥

देती स्वदेशार्थ शरीर वित्त
विवेक विद्या नय बुद्धि चित्त ।
अजूनही त्यास्तव लोक “ नाना ”
नामश्रवे डोलवितात माना ॥ ६२ ॥

त्यांच्या प्रयत्नें द्विजराज्यशाखी

डवारला पुष्टिसासि चाखी ।

क्रमे क्रमे पुष्पविकास दावी

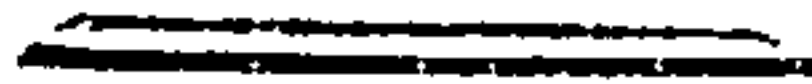
आशा फळाची जनतेस लावी ॥ ६३ ॥

निजविभवनभाचे मध्यभागीं विराजे

शुभगुणकिरणांनीं भानुची मूर्ति साजे ।

अवनतिपथ तीतें यापुढें लाल गार

विधि-समय-नियोगा कोण जाईल हार? ॥६४॥

सर्ग १० वा.

नानांचे शेवटचे दिवस.

अहह ! हत विधीचा ये असा दुर्विलास
श्रम भयद मतीचा ग्रासितो माधवास ।
मम मन मज सांगे त्या न तो बुद्धिदोष
शिव ! शिव ! परी गांठी विप्रराज्या त्रिदोष १
भ्रम-कलुषितचित्तें एकदा तो महालीं
स्थित, भटकुलकेतू घे उडी नीट खालीं ।
ललित तनु न त्याची विप्रराष्ट्रीय देवी
मज गमत सुभूर्धू भूवरी अंग ठेवी ॥ २ ॥
हर ! हर ! रसिकांच्या तापलें तेल कानीं
थर थर थर पावे ओतितां कंप वाणी ।

नृपति-पतन-वार्ता ऊठली जी सकाळीं
अवाचित पविपाता-तुल्य सर्वास झाली ॥३॥

पसरत जलपात्रीं स्नेह-विंदू क्षणांत
त्वरित नगर-भागीं संचरे तेंवि मात ।
अहह ! कहर झाला; पुण्यपौरांतरंग
अशुभ परिसुनी हें वृत्त झालें दुभंग ॥ ४ ॥

झडकरि पुरमार्गीं लोटले लोकसंघ
पुढति पळति जैसे वारिधीचे तरंग ।
भर भर 'शनिवार'-द्वारमार्गीं समोर
पुसति कुशल जैसें तोय मेघास मोर ॥ ५ ॥

श्रवण करुनि कानीं दूत जी मात सांगे
विकलहृदय नाना धांवले शीघ्र आंगें ।
अपशकुन पुढें तों लागली हाय ! ठेंच
पुढिल अपयशाचें जाहलें मूळ तेंच ॥ ६ ॥

स्खलन-पतन योगें वेदना होय गाढा
 लगबग परि आले, पावले राजवाडा ।
 निरखुनि नयनांहीं स्वाभिचा देह भग्न
 हृदय गलित झालें गाढशोकीं निमग्न ॥ ७ ॥

शिव शिव ! कर डावा मोडला माधवाचा
 वदन विकळ झालें जाहली वंद वाचा ।
 शित-जल-नलिकेचें टोंक जंघेंत गेलें
 हर हर ! अविचारें माधवा काय केलें ॥ ८ ॥

मग झडकारि वैद्या आणवी भानुरत्न
 खटपट बहु त्यांहीं थोर केले प्रयत्न ।
 परि विधि उफराटा जाहला स्पष्ट जेथें
 मनुज-कर यशस्वी काय होणार तेथें? ॥ ९ ॥

झगडुनि भिषगांहीं नेटके दोन तीन-
 दिवसवारि सुयत्नें रक्षिले प्राण दीन ।

विधि-लिखित-नियोगें संपतां अल्प आयू
न कळतचि पळाला चोरसा प्राणवायू ॥१०॥

नव-कुसुम-कळीशी यौवनोद्भिन्न काया
निज-जनपद-कार्यी योग्य होती क्षिजाया ।
परि बहु अविवेकें माधवा ! लोकराया !
खचित दवडिली वा ! यौवनामाजि वायां ? ११

फडणिसवर सांगे बोध तूतें हिताचा
अनुचित गमला का तो तुला सांग साचा ।
असुलभ नयवेत्ता सांगतां योग्य गोष्टी
कलुषित मन झालें वा तुझे काय कष्टी ? १२

तव पितृवध केला राघवें राज्यलोभें
हितकर तव धांवें सांडुनी सर्व तो भें ।
प्रवळ रिपु असोनी स्वामिकार्यार्थ रक्षी
वससि शिशुपर्णी जें माधवा मातृकुक्षीं ॥१३॥

विदित तुजसि सारें माधवा पूर्ववृत्त
 असुनि, अहितमार्गी लाविलें केंवि चित्त ? ।
 तव जनकवधानें धन्य लोकांत या जी
 विमलभटकुलाधी पुत्र तीचाच वाजी ॥१४॥
 कथिति तुजसि नाना स्नेह त्याचा त्यजावा
 कपटपटु असो चा पिंजच्यामाजि रावा ! ।
 हितवचन रुचेना वाटला काय जाच
 ह्यणुनिच सजशी का आत्मघातासि साच १५
 परि उगिच मृताला कासया दोष लावा
 विधिबळ उफराटें सर्व त्याचाचि कावा ।
 पुढिल विरस गोष्टी सत्य संक्षेपपात्र
 कशितरि परिसावी सांगतों मूळमात्र ॥१६॥
 विषम मरण ऐसें लाधलें माधवासी
 दुरितजलाधि घेरी भानुवंशोत्तमासी ।

विधिविलसित खोटें होय तेणेंचि चूक
अनुचित पुरुषाची जाहली नेमणूक ॥ १७ ॥

त्यजुनि सकल लज्जा राज्यसंपत्तिसाठीं
शरण परकियांनां वीर गेला मराठी ।
रणपटु रघुनाथ स्वैण विख्यात लोकीं
अनुगुण सुत त्याचा रावबाजी विलोकीं १८

सचिवपद यशस्वी पेशव्यांचें फुकाचें
अहह ! अशुभ हस्तीं केंवि गेलें त्याचे ।
अखिल-विपिनरायें गर्जना जेथ केली
शिवशिव रडती कां त्यास्थळीं आज कोल्हीं १९

नयविरहित झाली राज्यसत्ता पुण्यास
चतुर पुरुष चितीं पावले धाक खास ।
अभिनव विजयश्री पार देशांतराला
गमन करित; हाहा ! कोण आकांत झाला २०।

“ हरहर ” रव पूर्वी युद्धसंधानकाळीं
 अनवरत निघाला कोंदला अंतराळीं ।
 अजि समयवशें तो जेवितां विप्रपंक्ती
 श्रवणविषय गांठी, दे मना फार खंती ॥२१॥

सकळ भटकुळींचे वीर्यवान् शूर राजे
 स्वजनपदहितार्था धांवले संगरा जे ।
 निगम-विहित त्याहीं सोडिलें ब्रह्मकर्म
 निज-जन-सुख-दानीं मानिलें थोर शर्म ॥२२

परि नियति-नियोगें रावबाजीस चितीं
 अनुचित गमली ती वाटतें क्षात्रवृत्ती ।
 ह्यणुनि अमित केले भोजनादि प्रकार
 विमल “ भट ” कुळाला जोडियेला “ ट ” कार

शकुनि कुरूपतीला साह्य दुर्बुद्धि झाला
 अनयरतिमुळें ये अंधता अंधजाला ।

विधिविलसित खोटें होय तेणेंचि चूक
अनुचित पुरुषाची जाहली नेमणूक ॥ १७ ॥

त्यजुनि सकल लज्जा राज्यसंपत्तिसाठीं
शरण परकियांनां वीर गेला मराठी ।
रणपटु रघुनाथ स्त्रैण विख्यात लोकीं
अनुगुण सुत त्याचा रावबाजी विलोकीं १८

सचिवपद यशस्वी पेशव्यांचें फुकाचें
अहह ! अशुभ हस्तीं केंवि गेलें त्याचे ।
अखिल-विपिनरायें गर्जना जेथ केली
शिवशिव रडती कां त्यास्थळीं आज कोल्हीं १९

नयविरहित झाली राज्यसत्ता पुण्यास
चतुर पुरुष चित्तीं पावले धाक खास ।
अभिनव विजयश्री पार देशांतराला
गंमन करित; हाहा ! कोण आकांत झाला २०

“ हरहर ” रव पूर्वी युद्धसंधानकाळीं
 अनवरत निघाला कोंदला अंतराळीं ।
 आजि समयवशें तो जेवितां विप्रपंक्ती
 श्रवणविषय गांठी, दे मना फार खंती ॥२१॥

सकळ भटकुळींचे वीर्यवान् शूर राजे
 स्वजनपदहितार्था धांवले संगरा जे ।
 निगम-विहित त्याहीं सोडिलें ब्रह्मकर्म
 निज-जन-सुख-दानीं मानिलें थोर शर्म ॥२२

परि नियति-नियोगें रावबाजीस चितीं
 अनुचित गमली ती वाटतें क्षात्रवृत्ती ।
 ह्यणुनि अमित केले भोजनादि प्रकार
 विमल “ भट ” कुळाला जोडियेला “ ट ” कार

शकुनि कुरूपतीला साह्य दुर्बुद्धि झाला
 अनयरतिमुळें ये अंधता अंधजाला ।

कथिति हित तयाला द्रोण भीष्मादि वृद्ध
कुरुवर अवमानी बोध त्यांचा विशुद्ध ॥२४॥

सुर-गुरु-सम नाना बुद्धिसंपन्न होते
कापि-कर-गत-रत्नासारिखे जाहले ते ।
अजवरि मति ज्यांची गाजलीसे विशाला
शिव! शिव! कशि त्यांना लाधली बंदिशाला ॥

तनु मन धन ज्यांहीं ओपिलें स्वामिकाजीं
अवचित करि त्यांचा घात हा राववाजी ।
मधुर मधुर बोले स्नेह अत्यंत दावी
परम कुटिल त्यांची काय लीला वदावी ॥ २६ ॥

चतुर फडणिसांचा ऐकता बुद्धिवाद
अमित न करिता तो राज्यकार्यी प्रमाद ।
सुचिर तरि सुखानें नांदता भाग्यशाली
प्रखर कलहवन्ही पेटता कां अकालीं ॥२७॥

शिव-नृपति-करांहीं रोविला राज्यरोपा
 विविध-पुरुष-रक्तें पावला नीट जोषा ।
 जतन करुनि मोठी पाळिला पेशव्यांनीं
 मग फडणिस माला-कार झाले निदानीं ॥
 हर हर ! परि बाजी तीक्ष्ण हातीं कुठार
 धरुनि करि तयाच्या मूलदेशीं प्रहार ।
 कडकडुनि निमाला वृत्त हें दुःखकारी
 स्मरुनि विकळ होती अंतरंगीं विचार ॥ २९
 पुढिल कथन येथें व्यर्थ तें कासयाला
 गुणगणयुत ऐसा स्वामि राज्यास आला ।
 पुलकित वपु होतें वर्णितां तो प्रसंग
 चरित फडणिसांचें पावलें येथ भंग ॥३०॥

*

*

*

मरण मरण पावे जे महात्मे तयांचें
 जननाचि फिरुनी हो मृत्युकाळीं तयांचें ।

क्षणिक जरि तयांचा देह अदृश्य झाला
सुतनु शुभ यशाची भूषवी भूतलाला ॥ ३१

* * *

नयनिपुण महात्मन् धीपते भानुराज
तव गुणगण साक्षात् गातसे काव्य आज ।
तुजसम भुवनीं या भाससी तूंच मात्र
नच इतर नयज्ञ त्वत्तुला-लेश-पात्र ॥ ३२ ॥

पढवुनि नयविद्या 'ग्लॅड'—पूर्व—'स्टनातें'
दंडाडिशि इहलोकीं वाटतें मन्मनातें ।
तुजसि परि न लाभे सौख्य तें गोड फार
अनुभविति गुरु जें दे यदा शिष्य हार ॥ ३३ ॥

प्रियतर तव शिष्य 'प्रिन्स विस्मार्क' वाटे
हृदयिं परि तयाच्या हीच कीं भीति दाटे ।

क्षणिः देह अदृश्य जाला
 सुतः षवी भूतलाला ॥ ३१
 हिह ! परि तयाची फ.

*

शतकवारि न कोणी धे वे भानुराज
 स्मृति-विरति-धुळीचा लंके काव्य आज ।
 क्षणभरि भय वाटे तो रिधे वच मात्र
 “ फडणिस संस्था ” ही केशवेनात्र ॥ ३२ ”

स्मरणविरहधुळी झाडण्या सिद्ध जाली ।
 आविरत करिताहे ती तदर्थ प्रयास
 तिज गणपति देवो सिद्धिदाता यथासा ॥ ३५ ॥

REFBK-0003729

REFBK-0003729

आतां सारे रासिक पुर
 “ तुह्यां ' राधारमण '

तम्रत्वंही करुनि विनंती खिन्न ही काव्यदेवी
 विश्रांतीचें अमृतसम तें याम्थळीं सौख्य सेवी ॥ ४० ॥